

EGY ELMARADOTT TERÜLET FELZÁRKÓZÁSÁNAK TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI LEHETŐSÉGEI

GADÓCZINÉ FEKETE ÉVA

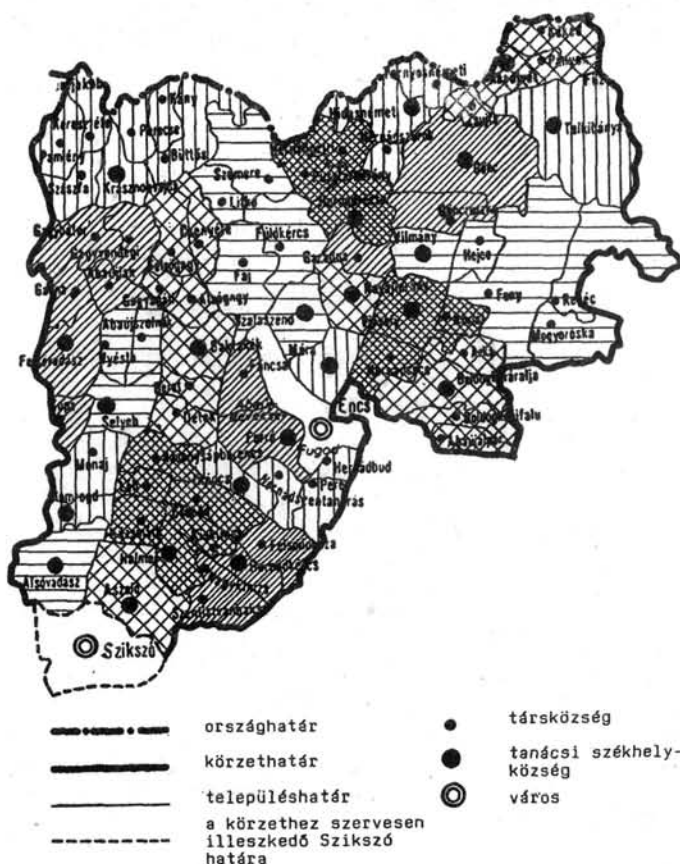
I. Az elmaradottság értelmezése, megnyilvánulási formái az encsi városkörzetben

A Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén fekvő, a *Cserehát* keleti felére, a *Zempléni-hegység* nyugati peremére és a *Hernád* folyó völgyébe települt 77 település által alkotott, az 1984-es közigazgatási beosztás szerint *encsi városkörzetnek* nevezett terület (1. kép) egészét szokás az „elmaradott” jelzővel illetni. De mit is jelent ez a fogalom? Miben nyilvánulhat meg egy terület elmaradottsága?¹

Elmaradottság alatt – a települések tetraédes modelljéből kiindulva² – az adott térség településeit felépítő természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféráiból valamelyiknek vagy egyszerre többnek is a tágabb környezet, jelen esetben az ország, ill. annak más területeitől elmaradó fejlettségi színvonalát értem. Mint általában a fejlettség, úgy az elmaradottság sem tekinthető pusztán mennyiségi paraméterekkel leírhatónak, s időben és térben változó kategória. A történelem különböző korszakaiban, ill. a Föld különböző tájain más és más tényező jelenítheti meg az elmaradottságot.

A természeti szféra „elmaradottsága” a természeti környezet nyújtotta lehetőségeknek a kor termelési színvonalából, a társadalom igényeiből adódó követelményektől való elmaradásában rejlik. Ilyen alapon lehet kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező területekről beszélni. A vizsgált területen három természetföldrajzi kistáj található, így a természeti adottságok a területen belül is részben különböznek (2. kép). A területi munkamegosztásban való bekapcsolódás természeti alapját a terület egészére jellemző, az Alföldnél hűvösebb, csapadékosabb, borús éghajlat mellett a *Cserehát*on az agyagbemosódásos barna erdőtalajokon kialakult gyenge termőképességű, errodált termőföld, a nagyüzemi szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas reliefviszonyok, a még foltokban meglévő erdők, a szőlő- és gyümölcsstermesztésre helyenként alkalmas homokos dombhátak, az építőanyagként hasznosítható homok és kavics, és az újabban felértékelődő tájképi adottságok jelenthetik. A gazdálkodás természeti feltételrendszeréhez a *Zempléni-hegység peremvidékén* a *Csereháténál* is gyengébb termőképességű termőföld, az erdőségek, az építőanyagként hasznosítható ásványkincsek tartoznak. Napjainkban itt is jelentős értéket képvisel a környezet tisztasága, tájképi szépsége. Természeti potenciálja alapján a *Hernád-völgy* a legalkalmasabb a földműve-

1. Az elmaradottság problémakörének komoly hazai szakirodalmi is van. Így érdemes megemlíteni az *Enyedi György*, *Laczkó László*, *Valér Éva* által vezetett kutatásokat, valamint a *Barta Györgyi*, *Beluszky Pál*, *Berényi István*, *Lukács Jánosné*, *Perger Frigyesné*, *Sikos T. Tamás* vizsgálatait, melyek esettanulmányokkal is igazolták, hogy az alábbi megállapítások nem csupán hipotetikus jellegűek, hanem Encs térségében is jól kimutathatók.
2. *Tóth József*, 1988. 16.

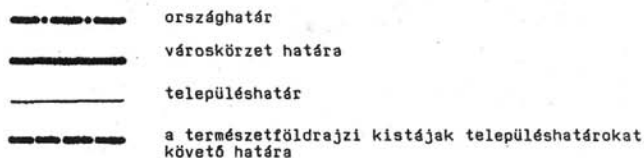

1. kép. A vizsgált terület települései az 1984-es városkörzeti beosztás és a tanácsi körzetek szerint

lésre, ugyanakkor a folyó völgy jelentette természetes közlekedési útvonal is növeli a munkamegosztásban való részvétel lehetőségeit. Encs városkörzetében tehát a természeti szféra „elmaradottságának” megítélése nézőpont kérdése, hiszen egyrészt nem egységes e tekintetben a terület, másrészt mindhárom kistérségnek megvannak a maga értékei, melyek lehetőséget adnak akár az országos szintű területi munkamegosztásba való bekapcsolódásra is.

A gazdasági struktúra elmaradottsága azonban éppen a területi munkamegosztásba való bekapcsolódás alacsony hatásfokát, a gazdasági fejlődés centrumaitól való tényleges és észmei távolságot, a gazdasági egységek minőségi, de akár mennyiségi hiányát, alacsony hatékonysággal való működését foglalja magába. Mindez megnyilvánul a foglalkoztatási lehetőségek mennyiségi és minőségi hiányosságában, a kedvezőtlen ingázási viszonyokban, az alacsony jövedelemszínvonalban, azaz a terület népességeltartó képességének gyengeségében.

A területen járva a legszembetűnőbb az infrastruktúra elmaradottsága jelzi a leépülést. Ez az épületek, műszaki építmények, a település egész külsejének elhanyagolt voltában, a kor technikai színvonalától való elmaradásában, a lakosság biológiai és szellemi újratermelődését biztosító egészségügyi-szociális és oktatási-kulturális intéz-

2. kép. A vizsgált terület természetföldrajzi felosztása

mények által nyújtott szolgáltatás alacsony színvonalában vagy éppen hiányában, azaz a népességellátó képesség gyengeségében érhető utol. Ugyanakkor az eltartó képesség növelésének, a gazdasági szféra fejlődésének egyik gátját is jelentik.

A társadalmi szféra elmaradottsága a népesség aránytalan kor szerinti összetételében, az eltartó képességnek nem megfelelő foglalkozási szerkezetben, a műveltség alacsony színvonalában, a fejlődést hordozó ambiciózus, teherbíró, vállalkozó, megfelelő ismeretekkel rendelkező réteg abszolút vagy relatív hiányában, a helyi társadalmak³ kialakulatlanságában, cselekvőképtelenségében, gyakran erős külső függőségében nyilvánul meg. Többnyire a gyenge népességeltartó és népességellátó képesség egyenes következményeként alakul ki a vándorlásokkal járó kontraszelekció, és a megélhetés biztosításának elsődlegességéből, a munkaerő deficités értékesítéséből adódó életformák térhódítása révén. Ugyanakkor egy idő után már oka is lehet a gazdasági és infrastrukturális elmaradottságnak, lehetetlenné téve a gazdaság fejlődését s alapot szolgáltatva az ellátó képesség erősítését szükségtelennek tartó ideológiák kidolgozásához, érvényesítéséhez.

3. A fogalom alatt itt Bánlaki Pál, 1986. értelmezéséhez hasonlóan, valamiféle helyi érdekek mentén szerveződött, határozott társadalmi struktúrát ért.

A korábbi kutatások részletesen is bemutatták, hogy Encs körzete valóban kimeríti az elmaradottság fenti ismérveit akár az országos átlagos értékekhez, akár a megye vagy az ország számos más területéhez viszonyítunk.⁴ Az is kitűnik azonban, hogy a területen belül kissé jobb a helyzete a Hernád-völgy, különösen az Alsó-Hernád-völgy településeinek, s a legsötétebb a kép a Cserehát magterületén, ill. a Zempléni-hegység peremvidékéhez tartozó településekben. Mivel az elmaradottság, mint állapot a települést felépítő szférák valamelyikének vagy akár mindegyikének az általános fejlődési iránytól, ill. ütemtől való lemaradásából az egyes szférák közötti kölcsönhatás közben felerősítve – tehát egy külső és belső tényezők által meghatározott folyamat következményeként – jöhet létre, így a térség helyzetének, lehetőségeinek érzékeléséhez is ezen folyamat elemzése szükséges. A továbbiakban e tanulmány célja éppen az, hogy – főként a térséggel foglalkozó korábbi kutatási eredmények alapján – rávilágítson az elmaradottság kialakulásának folyamatára, az idevezető tényezőkre, a felzárkózás eddigi és jelenlegi lehetőségeire, és mérlegelje ezek mai problémáinkhoz nyújtott tanulságait.

II. Az elmaradottság kialakulásának folyamata az encsi városkörzetben

1. *A fénykor.* A folyamat gyökerének feltárásához addig a pontig kell visszamenünk a történelemben, amikor a terület nagy részén a településeket felépítő szférák fejlettségi színvonalát még minden jel szerint összhang jellemezte. Ilyen kiindulópont lehet számunkra a 14–15. század.⁵

A virágzó feudalizmus idején a kor termelési színvonalának megfelelően jó minőségű termőterületekkel, kiterjedt erdőségekkel, folyóvízzel és *Telkibánya* környékén kitermelhető nemesfémvagyonnal⁶ rendelkező, az ország egyik legfontosabb közlekedési útvonala mentén⁷ fekvő terület korántsem számíthatott elmaradottnak. A kedvezőnek mondható természeti adottságokra – a kor döntően településszintű munkaerőre és termőföldre alapuló, elsősorban a mezőgazdasági tevékenységre koncentrált gazdasági formájának megfelelően – önellátásra és árutermelésre is képes, főként állattenyésztéssel és szőlőtermesztéssel foglalkozó fejlett paraszti gazdaságok épülhettek. Erről tanúskodik, hogy az 1332–35. évi pápai tizedlajstromok éves befizetései szerint Abaúj vármegyében a legtöbb tizedet fizető, azaz feltételezhetően a legnépesebb és legfejlettebb, országosan is előkelő helyen álló települések között találjuk *Gönc*, *Szikszó*, *Korlátfalva*, *Gagy*, *Forró* településeket, és a megyében az egy plébániára eső átlag Kassa nélkül is országos viszonylatban a legmagasabbak közt volt.⁸ Valamint a 14. században szőlőtermesztésről nevezetesek voltak *Abaújdevecser*, *Abaújkér*, *Vizsoly*, *Gönc*, *Alvadász*, *Gadna*, *Novaj* és *Németi* települések.⁹ *Gönc*, ill. *Forró*, *Garadna*, *Novaj*, *Németi* és *Szurdokbénye* mint vásáros, ill. város hely kereskedelme révén is virágzott.¹⁰ *Telkibányán* pedig az említett nemesfémvagyon kitermelése nyújtott a fejlődéshez alapot. A terület szervesen illeszkedett tehát az ország gazdasági rendszerébe, termékeivel külföldön is tudott jelentkezni.

4. Elsősorban *Barta Gy.*–*Beluszky P.*–*Berényi I.*, 1976. vizsgálatát, ill. a szerzők ezt megelőző esettanulmányait kell itt kiemelni.

5. *Györffy Gy.*, 1966. és *Csánki D.*, 1890. műveiből meríthetjük elsősorban az erre a korra vonatkozó információkat.

6. Oklevelekben 1270-től említik *Teluky* falut és bányatelepet (*Abaúj-Torna Vm.* 1939.)

7. A Lengyelországba és Oroszországba vivő hadiút a Hernád völgyében futott, vonaláról részletesebben ld. *Györffy Gy.* i. m. 53.

8. *Györffy Gy.* i. m. 54.

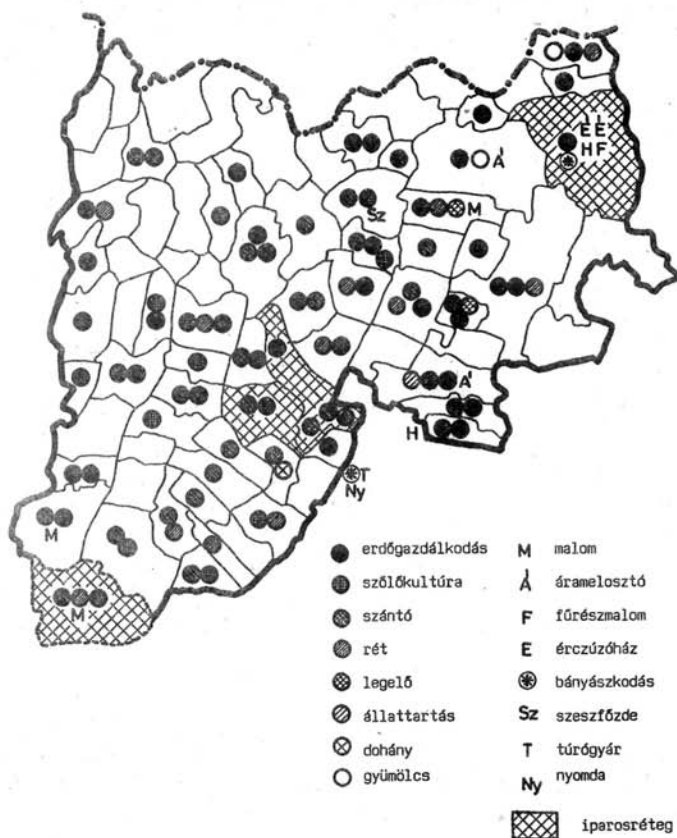
9. Uo. 53.

10. Uo. 53.

A kor viszonyai közötti fejlettebb gazdasági szféra kialakulását segítették a 13. században főként Telkibányára és a vizsolyi ispánság 10 falujába¹¹ betelepített német telepesek¹² fejlett termelési kultúrája, és az ezt érvényesíteni hagyó – sőt ösztönző –, a helyi társadalmak szerveződését is serkentő ún. hospes-jogok.¹³ A telepesek kiváltságai, a fejlett paraszti gazdaságok, valamint a fekvésből eredő előnyöket kihasználó kereskedelmi tevékenység talaján a terület települései közül *Telkibánya*, *Gönc*, *Vizsoly*, *Forró*, *Aszaló*, *Szikszó* elindult a mezővárosi fejlődés útján.¹⁴ A paraszti árutermeletés, a mezőgazdálkodás hatékonyságának növelése érdekében pedig – a tagolt felszínnek és az akkori technikai, technológiai fejlettségnek megfelelően – egy, a mainál lényegesen sűrűbb, aprófalvas településhálózat alakult ki és bizonyult életképesnek.¹⁵ A természeti, gazdasági és társadalmi szféra között tehát ez időben összhangot feltételezhetünk. A műszaki, infrastrukturális szféráról információ híján, s általában az e korban játszott kisebb szerepe miatt nem sokat mondhatunk, de a kultúra szempontjából figyelemre méltók a korszakból máig fennmaradt építészeti emlékek, és Szikszó, Gönc 16. századi középfokú iskolájáról, Forró, Aszaló iskoláiról, a Vizsolyon működő könyvnyomdáról, a reformáció korai kibontakozásáról szóló híradások.¹⁶

2. *A területi fejlődésben való lemaradás kezdete.* Az egyes településalkotó szférák összhangja a majorsági gazdálkodás¹⁷ uralomra jutásával bomlott meg.¹⁸ Ez a gazdasági struktúrában a paraszti gazdaságokkal szemben a nagybirtok dominánssá válását és a korábbi állattenyésztő, szőlőművelő jelleggel ellentétben a kisebb hatékonyságú, kedvezőtlen külpiaci értékesítési lehetőségekkel rendelkező, kevesebb szakértelmet követelő árutermelető gabonatermesztés súlyának növekedését eredményezte.¹⁹ A társadalmi

11. A vizsolyi ispánsághoz tartozó falvak: Vizsoly, Egyházasvizsoly, Gönc, Perény (ma Csehszlovákiában), Vilmány, Hernádcéce, Felsődobsza, Hidasnémeti, Tornynosnémeti, Miglécnémeti (ma Csehszlovákiában) *Györffy Gy.* i. m. településsoros információiból a mai nevek szerepeltetésével.
12. 1217 körül a királyné telepítette be őket a birtokában lévő területekre (*Györffy Gy.*, i. m. 44.)
13. A hospes-jogok közé tartozott a csöböradó és beszállásolás alóli mentesség, a végrendelkezési és a vásártartási adó, a szabad pap- és bíróválasztás, a pénzbeli adózás (B.-A.-Z. m. T. 1970. 23.)
14. *Molnár I.*, 1989. 21.
15. Az egész Abaúj megyében a XIV. sz.-ban 250, majd a Hunyadiak korában 318 lakott hely volt. A 250-ből 116 helyezkedett el a vizsgált területen – a mai 77-tel szemben. Így pl. a megszűnt települések közé tartozik: Pere és Vadász között Bakóháza, Belencze, Capóháza, Csatóháza nevű, Novaj mellett Dezsóháza nevű, Forró mellett Marczelfalva nevű, Szend és Méra határában Noé nevű, Nagykinizs határában Olaj nevű, Garadna mellett Papi nevű, Monaj mellett Pocsaj nevű, Garadna mellett Sárvár nevű és Szikszó mellett Sziget nevű, Pere és Szántó mellett Tövis-Pere nevű, Gibárt mellett Tuzsa nevű település. (*Györffy Gy.*, 1966., *Csánki D.*, 1980.)
16. Ilyenek pl. az 1220 előtt épült vizsolyi ref. templom és a gótikus abaújvári templom (*Genthon I.* 1980.) B.-A.-Z. m. T. 1970.
17. A majorsági gazdálkodás lényege: a földesurak maguknak igyekeztek biztosítani a mezőgazdasági árutermeletés hasznát. Eleinte főleg oly módon, hogy növelték a jobbágyság pénzterheit, több akként, hogy maguk is bekapcsolódtak a mezőgazdasági termékek kereskedelmébe. Végül a harmadik szakaszban a majorsági birtokok területét a jobbágyföldekkel szemben növelve, az ún. második jobbágyság rendszerét felhasználva, a jobbágyság robotmunkájával, a munkajáradék kiterjesztésével építették ki és fokozták a majorsági gazdálkodást. (*Új Magyar Lexikon*, 1960.)
18. Itt az általánostól valamivel később, a XVII. sz. elején vált uralkodóvá. (B.-A.-Z. m. T. 1970. 31.)
19. 1966-ban pl. a regéci uradalom jövedelmének 40%-a származott majorsági termelésből, és az ott termelt gabona mennyisége megközelítette a dézsmából eredőét. (Uo. 31.)

3. kép. A gazdasági szerkezet a 19. század közepén
(Fényes Elek munkája alapján)

struktúrában pedig – a majorsági területek műveléséhez szükséges munkaerő biztosítására törekvő szigorú intézkedések, az ún. második jobbágyság bevezetése következtében – a jobbágyok és a kialakuló iparos réteg elszegényedéséhez, a mezővárosi fejlődés megtorpanásához, ezzel a kézműipar fejlődésének lehetetlenségéhez és végső soron a majorsági gazdálkodás saját piacainak beszűküléséhez is vezetett. Mindez végül a 17. század végének – a nagy parasztfelkelésekben is megnyilvánuló – társadalmi-gazdasági válságába torkollott.²⁰ A gazdasági potenciál, a területi munkamegosztásban való hatékony részvétel lehetőségének csökkenése – ezáltal a lemaradás folyamatának elindulása – mellett a térség településeit a török hódítás és a Rákóczi-szabadságharc közvetlen pusztításai, a járványok, az elemi károk tovább gyengítették. Számos település hosszabb-rövidebb időre el is néptelenedett,²¹ ezzel fejlődésük egy időre drasztikusan megszakadt.

20. Uo., 32.

21. 1715–20-ban a vizsgált terület települései közül 35-öt jelöltek lakatlannak (köztük Szentistvánbaksa és Fancsal 100-150 évig volt elhagyott), 15-öt kuriális, jobbágylakosság nélküli településnek, és a többi 36 településben is csak kb. 60 jobbágycsaládot írtak össze. (Abaúj-Torna Vm. 1939. településsoros adatai)

3. *A felzárkózás első lehetősége.* A 18. század elején a népességében erősen megfogyatkozott, elnéptelenedett települések gazdasági tevékenységének újjászervezése a magasabb színvonalon való újrateherelés lehetőségét hordta magában. A vidék legnagyobb földesurai²² által menedzselte újratelepítések elsődleges célja azonban – alapvető érdekeiknek megfelelően – a nagybirtokok munkaerő-szükségletének biztosítása, a majorsági gazdálkodás működési feltételeinek garantálása, egyben konzerválása lehetett. A különösebb szakértelmet nem igénylő gabonatermesztési és erdőgazdasági profil – a 13–14. századi betelepítésektől eltérően – nem tette szükségessé magasabb termelési kultúrájú népesség betelepítését. A munkaerő mennyiségi és kevésbé a minőségi biztosítása volt a cél. Ugyanakkor a korábbi rebellis református lakosság helyett a katolikus magyarok²³ és a rutének kerültek többségbe.²⁴

A nagybirtok által el nem foglalt területeken a vármegyei kormányzat nyújtotta háromévi adómentességgel²⁵ is ösztönözve, paraszti, kismemesi falvak sora jött létre. Így pl. a Száraz-völgy településeiben²⁶ dinamikusabb gazdasági és társadalmi fejlődés bontakozhatott ki, de hatásuk a terület egészét tekintve csekélynek bizonyult. A nagybirtokokhoz kapcsolódó részekben pedig a majorsági gazdálkodás – bilincseinek átmeneti lazulása után a 18. század derekától új erőre kapva – ismét kezdte leszorítani a parasztság életlehetőségeit, tovább éltetve a birtok- és termelési szerkezetben lévő aránytalanságokat, és akadályozva a kézműipar és a társadalmi struktúra fejlődését. Sem a társadalmi, sem a gazdasági struktúrában nem következett be tehát olyan változás, ami a folyamat irányának megváltozását eredményezhette volna. A 19. század elején is a nagybirtok és a gabonatermesztés dominált.²⁷ Ugyanakkor továbbra is jelentős a kiscgazdaságokhoz kapcsolódó szőlőművelés²⁸ és állattenyésztés.²⁹ Rendhagyó szakismeretet, magasabb színvonalú termelési kultúrát igénylő mezőgazdasági tevékenységként jelentkezett *Hernádszentandrás* dohány-, ill. *Gönc* és *Kéked* gyümölcsstermesztése.³⁰ A Mária Terézia idején beinduló selyemtermelés azonban kudarccal járt.³¹

A falvak többségében a lakosság megmaradt őstermelőnek. Iparos réteg csak *Telkibányán*, *Encsen*, *Forrón*, *Göncön* és *Szikszón* volt említésre méltó nagyságrendben³² (3. kép). Gönc és Szikszó jelentősebb céhei mellett a 19. század első felétől *Regéc* üveggyártója, *Telkibánya* porcelánfabrikája és néhány malom jelentette az ipart ezen a

22. Fáy gróf, Meskó báró, Szirmay, Szemere családok, Trautsohn herceg, Kassa városa, a jászói konvent, a kincstár . . . (uo.)

23. 1850-ben a református lakosság aránya a vizsgált területen alig érte el a 40%-ot. (*Fényes Elek*, 1851. településsoros adatai)

24. *Rutének települtek pl.:* Abaújvecser, Abaújlak, Abaújszolnok, Homrogd, Kány, Szárazkék, Felsővadász, Gadna, Mogyoróska, Monaj, Nyésta, Pere, Percse; *Tótok települtek:* Abaújvár, Alsógagy, Alsókéked, Alsóméra, Gagyapáti, Beret, Garadna, Fancsal, Telkibánya, Keresztéte; *Római katolikus magyarok települtek:* Abaújlak, Alsócece, Alsóméra, Léh, Litka, Monaj, Pusztaradvány, Regéc, Krasznokvajda, Kupa, Forró, Hernádkércs, Fáj, Felsőcece, Cekeháza, Felsőagy; *Református magyarok települtek:* Abaújalpár, Alsóvadász, Léh, Litka, Pamlény, Pányok, Rásonysápberencs, Regéc, Kázmárk, Kiskinizs, Korlát, Krasznokvajda, Kupa, Hernádbüd, Vizsoly, Cekeháza, Csobád, Felsőcece, Felsőméra településekb. (Abaúj-Torna Vm. 1939. településsoros információi)

25. Uo. 14.

26. *Gulyás Mihály*, 1975.

27. B.-A.-Z. m. T. 1970. 36–37.

28. *Fényes Elek*, 1850-ben a vizsgált települések közel felénél tartotta fontosnak a szőlő-, ill. bortermelés megemlítését. (*Fényes Elek*, 1851. településsoros információ)

29. B.-A.-Z. m. T. 1970. 37.

30. *Fényes E.*, 1851.

31. Abaúj-Torna Vm. 1939. 14.

32. *Fényes E.*, 1851. településsoros adatai.

vidéken.³³ Szikszó, Forró és Gönc rendelkezett jelentősebb kereskedelmi szerepkörrel.³⁴

Ipari jellegű fejlődés az Abaúj vármegyén belüli területi munkamegosztás miatt sem bontakozhatott ki. Az ásványkincsekben gazdag, termőterületben szegény északi részen fejlett kézműipar alakult ki, jól működő manufaktúrák – sőt ekkor már gyárak is – üzemeltek.³⁵ A jobb termőhelyi adottságokkal bíró területünk települései pedig – a vármegyei autonómia erősödésével is összefüggve³⁶ – ezek élelmiszer-ellátó bázisaként jelentkeztek. A másik oldalról a Felvidék – a terület biztos felvevőpiacaként – a mezőgazdasági termékek, köztük a gyenge hatékonysággal termelt gabona értékesítési lehetőségét is biztosította. Így a 18. századi újratelepülésben rejlő gazdasági és településszerkezeti váltás lehetőségének elszalasztása a megyén belüli munkamegosztás kialakulása miatt sem okozott látható gondokat, „csak” éppen az egyre túlhaladottabb termelési viszonyok konzerválása megakadályozta egy fejlettebb terület kialakulását, az élvonalba való visszajutást.

4. *A felzárkózás második lehetősége.* A területi fejlődés országos átlagnak megfelelő vagy azt túlszárnyaló dinamizálására a következő lehetőség a kiegyezést követő kapitalizálódás keretei között adódott. A Monarchián belüli munkamegosztásból adódóan, a tőkés fejlődés Magyarországon a mezőgazdaság modernizálásában, az ehhez kapcsolódó élelmiszeripar fejlődésében, ásványkincsekkel rendelkező északi területeken a nehézipar alapjának megteremtésében, a gyáripár kialakulásában jelentkezett, szoros összefüggésben az áruszállítás, mindenekelőtt a vasúthálózat fejlődésével. A vizsgált terület kiemelkedéséhez – értelem szerint – a fenti folyamatokba való szerves bekapcsolódás szükségeltett.

A vasúthálózat kiépítése a Miskolc–Kassa vonal 1861-es átadásával indult meg a Hernád völgyében. 1907-ben kezdődött meg az *Abaújszántó–Hidasnémeti* vonal építése, mely a Hernád keleti és a Zempléni-hegység nyugati településeit vonta be a vasúti közlekedésbe. Azonban így még nagy terület – a Cserehát egésze – maradt vasút nélkül. Így született meg a gondolat a *Szikszó–Szepsi*, ill. *szikszó–tornai* vasút építéséről. *Szabó József* ügyvéd engedélyt is kapott Szendrő–Királykútpuszta–Rakaca–Gagybátor–Bakta–Detek–Berencs–Kázmárk irányában Halmajig, vagy Berencs, esetleg Kázmárktól elágazólag Szikszóig keskeny nyomtávú gőzvasútra. Az előmunkálatok meghosszabbítása évről évre megtörtént, de ebből a vasútvonalból végül is nem lett semmi.³⁷ A cserehát falvak tehát teljes forgalmi árnyékba kerültek, ami máig is súlyosan megnehezítette a területi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat.

A mező- és erdőgazdálkodás fejlődésének a vasúttal ellátott területeken is egyértelmű gátját jelentették a korábbi időszakokban kialakult, a jobbágy-felszabadítás után csak súlyosbodó birtok- és termékszerkezet, a társadalmi viszonyok. A volt majorsági birtokokból kialakult, a földterület 1/4-én gazdálkodó 1000 kat. h. feletti nagybirtokokat a jobbágy-felszabadítást követően 15–20 kat. h-as paraszti gazdaságok sora és a mezőgazdasági munkássá váló zsellérek tömege vette körbe.³⁸ Birtokprózódás után,

33. Uo.

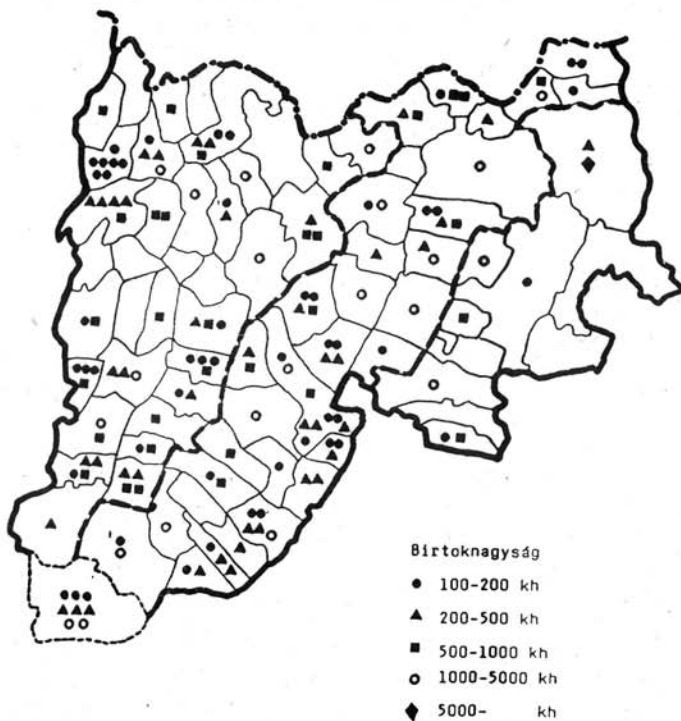
34. Uo. ill. B.-A.-Z. m. T. 1970. 37.

35. Abaúj-Torna Vm. 1938., ill. az északi rész iparosodottságára utal az is, hogy *Fényes E.* 1851-ben Abaúj megyében Kassa, Jászó, Szepsi, Debrőd, Somodi, Szilvásapáti, Győrke, Hernádtihany, Jászóvárjalja, Merilóka, Nagyida, Ósva, Péder, Regeteruszka településeknél fontosnak tartotta megemlíteni az iparosokat, míg a vizsgált területen csak az említett 5 település esetén tette ezt. (*Fényes E.*, 1851.)

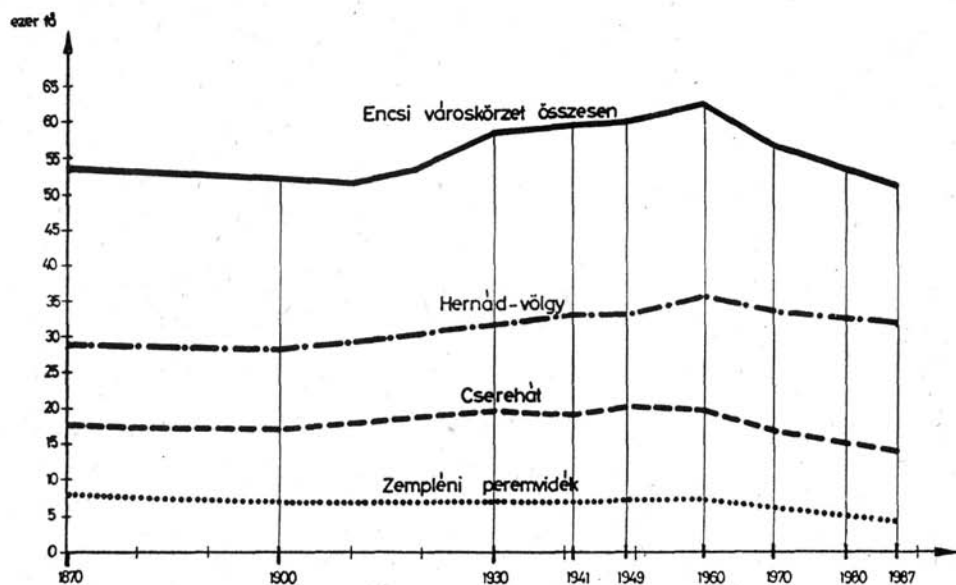
36. Az Abaúj vármegyével foglalkozó íráskor mind külön hangsúlyozzák az erős vármegyei öngazdátást. (B.-A.-Z. m. T. 1970., Abaúj-Torna Vm. 1939. 15., Abaúj-Torna Vm. 1905.)

37. Abaúj-Torna Vm. 1939. 17.

38. B.-A.-Z. m. T. 1970. 47.

4. kép. A közép- és nagybirtok központok eloszlása 1886-ban

5. kép. A népességszám alakulása kistájanként 1870-1987 között

az 1896-os összeíráskor a földterület közel 50%-át tették ki a kis- és törpebirtokok.³⁹ Ezek tőkehiány miatt nem voltak képesek, a nagybirtokok pedig a magas természetes szaporodás⁴⁰ mellett bővítetten újratermelődő földnélküliek nagy aránya következtében nem voltak ösztönözve a modernizálásra. A közismerten az innovációra legfogékonyabb középbirtokok a zempléni részről csaknem teljesen hiányoztak, és a terület többi részén sem tudtak dominánssá válni⁴¹ (4. kép).

Az 1896-os mezőgazdasági összeírás szerint a terület mezőgazdasági gépesítettsége messze elmaradt az ország más tájaitól.⁴² Kivételt csupán a főként haszonbérletben – legtöbbször zsidó vállalkozók által – műveltetett középbirtokok jelentettek.⁴³ A modernizálás elszalasztásával, a technikai, technológiai újítások átvételének késleltetésével a termelési viszonyok általános megváltozása közepette a néhány évszázaddal ezelőtt még kedvezőnek tekintett természeti adottságok megítélése egyre kedvezőtlenebb lett. A talajt egyre jobban kiszigerelő, alacsony hatékonyságú gabonatermesztés dominanciáját sem sikerült megváltoztatni. A 19. század második felének agrárválsága idején, amikor országosan a gabona vetésterülete 60% alá csökkent, ezen a területen meghaladta a 75%-ot.⁴⁴ Az ok az észak-abaúji piacok biztos fogadókészségében és az északnemet sörgyárak által jó minőségűnek tartott és keresett sörárpa nagyobb arányában rejlett.⁴⁵ A biztos piaci háttér birtokában tehát a földbirtokosok nem voltak érdekeltek a szántóterületek csökkentésében, sőt ellenkezőleg – legelők feltörésével, erdők irtásával növelve a területet⁴⁶ próbálták a rosszabb természeti adottságokból és az alacsony hatékonyságból adódó hátrányaikat behozni. A legelőterületek csökkenése azonban a kisparaszti állattenyésztés bővülésének szabott gátat.

A természeti és a gazdasági szféra közötti összhang megbomlását nem enyhítette az évszázadokon keresztül sikeres szőlőtermesztés nagyüzemi növelésére tett kísérlet, mert 1880-tól a filoxéra gyakorlatilag elpusztította a vidék szőlőállományát.⁴⁷ Igaz, nyomában felpozsdult a gyümölcsstermesztés⁴⁸ – *Forró, Pamlény, Boldogkőváralja, Bol-*

39. A Csereháton 50,2%, 34,3%, 15,5%, a Hernád-völgyben 51,8%, 24,5%, 23,7%, a zempléni peremvidéken 45,9%, 3,6%, 50,5% volt a törpe-, ill. kisbirtokok, a középbirtokok és a nagybirtokok részesedése a művelt földterületből. (B.-A.-Z. m. T. 1970. településsoros adatok)

40. Évi % körüli.

41. 1896-ban a Csereháton 58, a Hernád-völgyben 56, a zempléni peremvidéken 5 100–1000 kat. h. közötti középbirtok volt (Gazdacímár, 1896)

42. 1865-ben Abaúj-Torna megyében új gép csak 1-2 nagybirtokon volt és 1896-ban is a megyék között a 31. helyen állt pl. az 1 gőzcséplőgépre jutó szántóterületek alapján (B.-A.-Z. m. T. 1970. 51.) és a 100 kat. h. szántónál többel rendelkező gazdaságok közel 50%-ában nem volt vetőgép (Gazdacímár, 1896)

43. Ilyenek voltak pl.: Klein Lajos vizsolyi, Addler Emánuel monaji, Grünstein Sámuel tornyosnémeti, Klein József csobádi, Grünbaum Ferenc büttösi gazdasága, ahol lokomobil is és a szántóterülethez képest viszonylag több vetőgép, eke, szecsckavágó . . . volt. (Gazdacímár, 1896.)

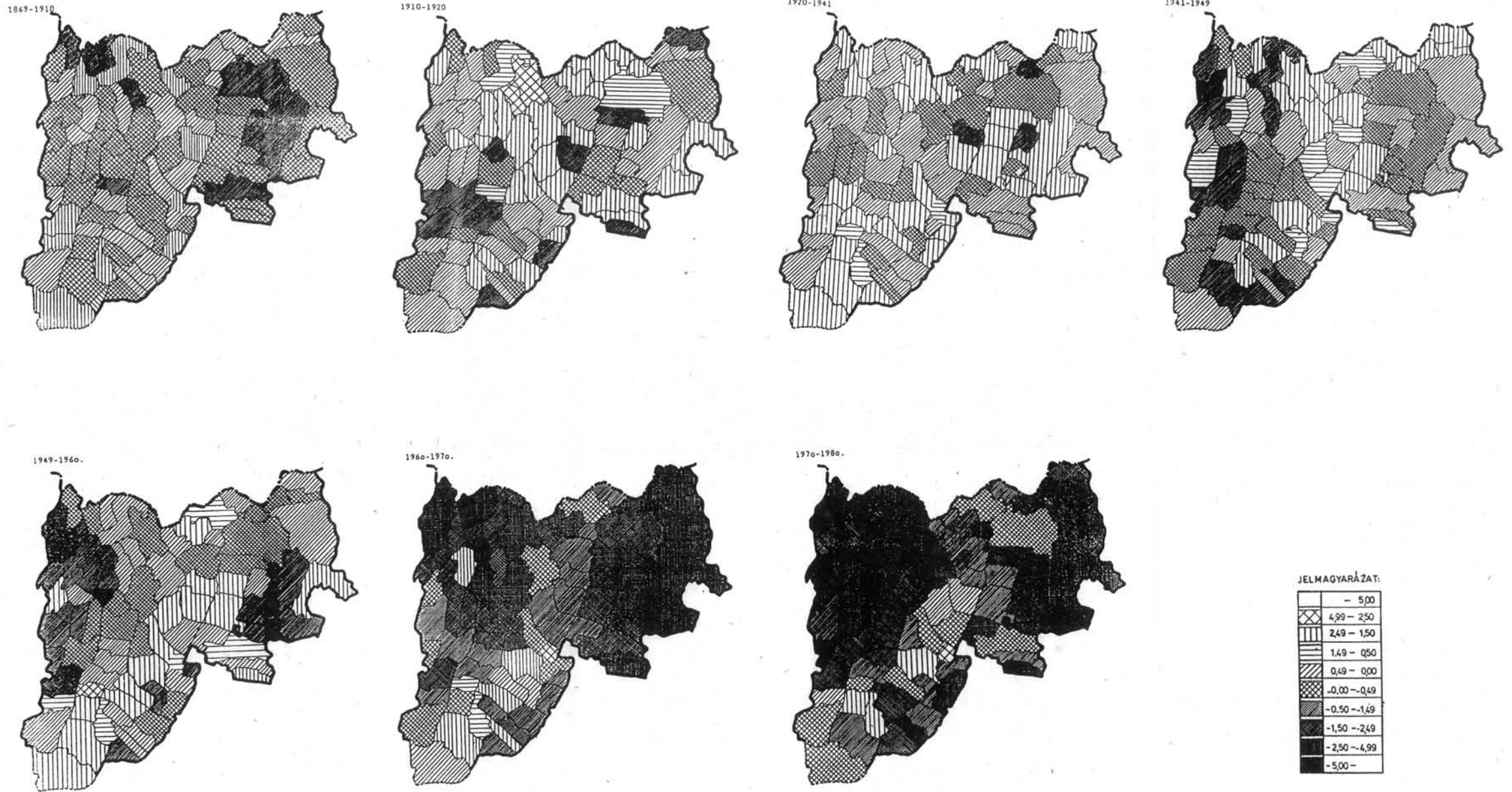
44. B.-A.-Z. m. T. 1970. 54.

45. Uo.

46. A szántó aránya 1896 és 1936 között (a trianont és a gazdasági világválságot követő visszaesés ellenére is) a Csereháton 58,5%-ra, a Hernád-völgyben 67,2%-ról 71%-ra, a zempléni részen 23,6%-ról 25,6%-ra növekedett, elsősorban az erdők s kisebb részben a legelők rovására (B.-A.-Z. m. T. 1970. településsoros adatai)

47. B.-A.-Z. m. T. 1970. 54.

48. Abaúj megyében az 1870–80-as évek táján „Gönc és vidékének cseresznyéje, almája, fajai, minősége tekintetében jeles” és ugyancsak híres a „Reine-claudea és a Beszterczey szilvája”. Híresnek tartják továbbá a korláti őszibarackot, valamint Göncz és környéke kajsziját, őszibarackját, mit „szép mennyiségben” termesztettek. (B.-A.-Z. m. T. 55.)

6/1-7. kép. A vizsgált települések népességszámának évi átlagos változása 1870-1987 között, főbb korszakokként

dogkőújfalu, Hejce, Vizsoly, Kéked, Gagyvendégi birtokosai 20-30 kat. h. gyümölcsösökkel rendelkeztek⁴⁹ – de a fölös munkaerőt foglalkoztató nagygazdaságok nem alakultak ki.

A 19. század végén fellendülő juhtenyésztés sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ausztrál gyapjúval nem bírva a versenyt, az állományt radikálisan csökkenteni kellett.⁵⁰ Ipari növények termesztése a feldolgozóhely messzesége, az áruszállítás nehézségei miatt – a Hernád-völgyet kivéve – nem volt jellemző.⁵¹

Az *élelmiszeripar* ágazatai közül csupán a malomipar és a szeszfőzés indult be.⁵² Gyáripari szintre az alapanyagot termelő mezőgazdaság alacsony termelékenységége, a nagyobb kapacitással rendelkező területektől való közlekedési távolság, s nem utolsósorban – az aprófalvas településszerkezetből adódóan – a munkaerő erős dekoncentrált-sága miatt nem fejlődhettek.

A területen kitermelt fa feldolgozására sem jött létre jelentősebb üzem, csupán Göncön működött fűrésztelep.⁵³ A zempléni rész faszénégetőit kivéve, a kiaknázatlan lehetőségek közé tartozott a mező- és erdőgazdasági termékek árutermelő háziipari feldolgozása.⁵⁴

A terület tehát az általános fejlődési irányvonalhoz sem a mezőgazdasági és erdészeti termékek termelésével, sem ezek feldolgozásával nem tudott hathatósan kapcsolódni. Ugyanakkor más iparágak sem válhattak a fejlődés hordozójává. Jelentősebb ásványvagyon híján a kitermelő és a nehézipar kiépülésére itt nem lehetett számítani. A 19. század elején létrejött manufaktúrák, így Regéc üveghutája, Telkibánya kőedénygyára, valamint Gönc és Szikszó hagyományos kézműipara⁵⁵ pedig szintén nem tudtak az ipari fejlődés motorjai lenni. A gyáripar kialakulásához eleve feltételezett nagy mennyiségű, koncentrált munkaerő hiányán túl gondot jelentett az is, hogy az említett üzemek „nem jó ágazatban működtek”. Termékeik a cseh és lengyel üveg-, ill. porcelángyárak mellett nem lehettek versenyképesek, a sok reménnyel kecsegtető bolgár piacra való betörésük is csak tiszavirág-életű volt.⁵⁶ A kézműipar pedig a *Kassán, Miskolcon* megerősödő gyáriparral szemben nem bírta a versenyt. Nem vették át az új technológiákat, nem élvezhették a szériagyártásból adódó előnyöket és nem bírtak lépést tartani a divattal. A vevőkörüket jelentő falusi lakosság vásárlóereje is – a mezőgazdaság eltartóképességével párhuzamosan – egyre kisebb lett. A régi iparosréteg elszegényedett, sokan az önálló ipar feladására kényszerültek.⁵⁷

A vásárok szerepének csökkenésével, a mezővárosi státusz megszűnésével⁵⁸ a Hernád-völgy korábban oly híres helyeinek fénye is megkopott. *Szikszó* állatvásárai azonban még mindig az ország legjelentékenyebb vásárai közé tartoztak.⁵⁹

A terület gazdasági struktúrája tehát a teljes vasúthálózat kiépíthetlensége, az agrár-szektor modernizálásának elmulasztása, az egyoldalú – a vármegye északi részének

49. Gazdacímtár, 1896.

50. A juhállomány a Cseréhatón és a Hernád völgyében 1/3-ára, a zempléni részen közel felére csökkent 1896–1935 között (B.-A.-Z. m. T. 1970. telep. s. a.)

51. Hernádszentandrás dohány- és Gönc vidéke burgonyatermesztése

52. Telkibánya, Göncruszka, Alsóvadász malmái, H. vécsse szeszfőzése említhető meg (Abaúj-Torna Vm. 1939.)

53. Abaúj-Torna Vm. 1939.

54. B.-A.-Z. m. T. 1970. 57.

55. Gönc hordókészítői, Szikszó csizmadiái, tímárai voltak kivált híresek (B.-A.-Z. m. T. 1970.)

56. Abaúj-Torna Vm. 1939.

57. B.-A.-Z. m. T. 1970. 56–57.

58. Aszaló – 1886; Gönc – 1871; Szikszó – 1866. *Molnár I.*, 1989.

59. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1930.

711. kép. Az infrastruktúra fejlettsége és a funkciók megoszlására utaló jellemzők 1938-ban

élelmiszer-ellátását szolgáló – agrárgazdaság révén az általános kapitalizálódási folyamatban nemhogy követte volna a fejlődés fő irányait, egyre inkább elmaradt attól. A gazdasági szféra lemaradása hamarosan visszahatott a társadalmi szférára is. A gazdasági fellendülés érdekében szükséges szerkezetváltás és modernizálás elmulasztása a magas természetes szaporodással párosodva, a terület országos viszonylatban is kiemelkedő túlnépesedéséhez vezetett. A megélhetési gondok egyre nyomasztóbbá válásával emberek ezrei indultak el már a századforduló előtt is a tengeren túlra. A kivándorlók zöme az agrárproletariátus soraiból kerültek ki, de jelentős számban vándoroltak ki egzisztenciájukat veszítő kisiparosok és erdei munkások is. Az abaúji, zempléni favágóknak a század végén mintegy 3/4 része a tengerentúlon dolgozott.⁶⁰

A kivándorlási hullám ezen a területen 1905-ben tetőzött, az 1910-es évektől jelentős visszaáramlás is beindult. Országos viszonylatban is e körzet Abaúj és Zemplén megyéhez kapcsolódó településeiből hagyták el – átmenetileg vagy véglegesen – a népességhez viszonyítva legtöbben az országot.⁶¹ A visszatelepülők tapasztalatai gyakran a lakosság tágabb körének szemléletváltozásához, látókörének szélesedéséhez hozzájárult.

60. B.-A.-Z. m. T. 1970. 69.

61. Deák G., 1965.

7/2. kép. Az egyházak szerepe az alapfokú oktatásban 1938-ban

A kivándorlás, valamint az első világháború következtében 1870 és 1920 között a terület népességszáma – a továbbra is magas természetes szaporodás és a visszavándorlások mellett is – csak kismértékben növekedett⁶² (5. kép). Ez a népességnövekedés azonban a birtokaprózódás és a rejtett munkanélkülivé válás folyamatát csak tovább erősítette.⁶³ Ilyen körülmények között lépett életbe a trianoni békeszerződés, ami a vizsgált területen a gazdaságot alapvetően meghatározó piaci, közigazgatási, kulturális, rokoni kapcsolatok drasztikus megszakítását jelentette.

A biztos piacok elvesztése után a 30-as években az egyébként is válsággal küzdő agrárpiacokon a kedvezőtlenebb természeti adottságok, elmaradott technikai színvonal mellett termelő térség nem érvényesülhetett. A mezőgazdasági termékek ára rohamosan, az országos átlagnál gyorsabban csökkent, az agráröllő egyre szélesebbre nyílt.⁶⁴ A kisbirtokosok elszegényedtek, a birtokaprózódás tovább erősödött.⁶⁵ A tőkeerő

62. Fél évszázad alatt a terület népessége 50 381 főről 61 126 főre, tehát csupán 1745 fővel (3,1%-kal) növekedett, sőt 1870 és 1910 között 412 fővel csökkent. (Népszámlálási adatok, KSH)

63. B.-A.-Z. m. T. 1970. 70.

64. B.-A.-Z. m. T. 1970. 146.

65. 1936-ra a Csereháton 50,17%-ról 68%-ra, a Hernád-völgyben 58%-ról 63,8%-ra nőtt, a zempléni részen pedig 45,8%-ról 32%-ra csökkent a kis- és törpebirtokosok aránya (B.-A.-Z. m. T. 1970. településsoros adatai). A 20-as évek földreformja is csupán a törpebirtokosok számát növelte, ezzel a termelőeszközök fejlődését lassította. (B.-A.-Z. m. T. 1970. 127.)

csökkenése most már végképp lehetetlenné tette a szerkezetváltást. A 30-as évek erre irányuló nagyszabású kormányprogramjai, a gyümölcsstermesztés és a baromfityesztés pénzügyi támogatása,⁶⁶ az új kultúrákat népszerűsítő, szakmai ismereteket bővítő előadások szervezése, a tanítók áldozatos munkája⁶⁷ nem járt sikerrel. Az az igény, miszerint „a mezőgazdasági politika állami és autonóm szerveinek mindent el kellene követni az iránt, hogy azok a művelési ágak, illetve természetvények foglaljanak tért a megyében, amelyek sok munkáskéznek adnak munkát és amelyeknél az emberi munkát feleslegessé tevő és így munkanélküliséget élesztő gépi termelésnek csekélyebb a szerepe (kertészet, különösen nagyarányú gyümölcsstermesztés, csemegeeszőlő, gyógynövény, dohány, baromfityesztés, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés, tejtermékek stb.)”⁶⁸ – csupán óhaj maradt.

Iparfejlesztésről továbbra sem beszélhetünk e területen, és a megyében beinduló közútépítés,⁶⁹ villamosítás⁷⁰ és postahálózat-fejlesztés⁷¹ is inkább csak a Hernád völgyében éreztette hatását. Minden településben működött azonban egy vagy több – állami, felekezeti vagy más – elemi és továbbképző iskola.⁷² Ezek – oktatási funkciójuk mellett – közművelődési feladatokat is elláttak (7. kép).

Kimondottan gyorsan fejlődött azonban a „Csonka-vármegye” központjává előlépő Szikszó és a terület földrajzi középpontjában fekvő, járási székhely szerepkörrel felruházott Encs. Szikszón 1920 után rendezték az utcákat, a közvilágítást megoldották, kórházat, járásbírói hivatalt s egy külön „tisztségviselő telepet” hoztak létre.⁷³ Encsen kiépítették a járási hivatalokat.

Az eltartó képesség relatív csökkenésével és a tengerentúli területek fogadókészségének felújulásával párhuzamosan azonban a többi településről a kivándorlás újabb hulláma indult el – elsősorban kanadai és dél-amerikai területekre.⁷⁴ A háborús készülődés jegyében fejlődő borsodi iparvidék is vonzotta a munkaerőt. A ki- és elvándorlások, a háború miatti születéskiesések következtében a népességnövekedés üteme csak mérsékelt volt.⁷⁵ A 20-as évek felfutása után inkább csak stagnálásról beszélhetünk (6. kép). A népesség minőségi összetétele is kedvezőtlené vált az ország más területeihez képest. Az oktatási rendszer minőségi hiányosságait, a létfenntartásért küzdő életmódot, a mostoha életkörülményeket, ezen belül a perifériális helyzetet is tükrözte az írástudat-

66. A kormány hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsönt nyújtott, 1928–29-ben pedig berendezett baromfitelepek létesítéséhez járult hozzá, továbbá parlagi kakasok beszolgáltatása ellenében tenyészállatokat, állategészségügyi vizsgálatokat is díjtalanul biztosítottak. A kezdeti sikerek után azonban átmenet nélkül beszüntették a baromfiakciót. B.-A.-Z.m. T. 1970. 133.

67. A gyümölcsstermesztés fellendítése érdekében és a nemesebb gyümölcsfajták elterjesztését szolgálva, a falvakban sorra létesültek a tanítók szervezésében faiskolák. Sokat tettek azért is, hogy „a felnövő nemzedéket a gyümölcsfa szeretetére neveljék”. (B.-A.-Z. m. T. 1970. 133.)

68. Schneller K., 1933.

69. Abaúj-Torna Vm. 1939. 17.

70. A terület egészét tekintve a települések 1/3-ába, a Hernád-völgyben a 3/4-ébe volt bevezetve a villany (Abaúj-Torna Vm. 1939. településsoros adatai)

71. 50 településben, ebből 19 Hernád-völgyben üzemelt postahivatal vagy postafiók, 22-ben (14 a völgyben) volt távbeszélő (Uo.)

72. Az elemi iskolák 87%-át tették ki a felekezeti iskolák (Uo.)

73. Pályázat a városi cím elnyeréséért, Szikszó Nagyközségi Tanács, 1988.

74. Schneller K., 1933.

75. A két világháború közötti időszakban évi átlagban -0,6- + 0,6% között mozgott, melyen belül körzetek nem voltak elkülöníthetők. Kiemelkedett azonban Encs 2% feletti évi átlagos népességnövekedésével (B.-A.-Z. m. Népszámlálási adatai, 1980.)

lanok nagy, és a középiskolai vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők csekély száma.⁷⁶

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó időszak gazdasági, társadalmi folyamatai mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind az infrastrukturális, de még a természeti szférában is a hátrányos helyzetet erősítették. A kapitalizálódásból való kimaradás, majd a trianoni országhatár miatt a viszonylagos egyensúly felbomlása következtében a vizsgált terület a gazdasági világváltságot is jobban megsínylette, és az 1940-es évekre a fejlődés fő irányaitól végképp lemaradt, elmaradottsága elmélyült. Valamelyest jobb helyzetben volt a Hernád völgye, ahol a vasútközeledés, a jobb természeti adottságok, a villamosítás jelentette az előnyt a terület többi részével szemben. Encs és Szikszó dinamikus fejlődésüket 1920 utáni közigazgatási szerepüknek köszönhették.

5. *A felzárkózás harmadik lehetősége.* A párizsi békeszerződés után ismét határ menti, hagyományos központjaitól elszakított, alapvetően agrárgazdaságú terület öröklött, feszítő ellentmondásokkal indult az 1945 utáni fejlődésnek. Az új társadalmi és gazdasági rendszer megteremtésével, a marxista ideológia talaján megfogalmazott területi kiegyenlítődés igénye alapján elvileg újabb lehetőség adódott a terület gazdasági potenciáljának átértékelésére, a felzárkózásra. A központi irányítás, a tervgazdálkodás mellett még a lehetetlen is elérhetőnek tűnt, egyes területek képét, települések gazdasági, társadalmi struktúráját látszólag egy csapásra meg lehetett változtatni. Városok nőttek ki a földből és váltak a „megtervezett fejlődés” centrumaivá. Ez a „félelmetes erő” azonban szemmel láthatólag nem Encs városkörnyékének dinamikus, az előző század mulasztásait jóvá tevő fejlesztésére irányult. Sőt, a körzet lemaradása – az 1945 és különösen az 1960 utáni időszakban – a számottevő abszolút fejlődés ellenére is tovább nőtt. Milyen tényezők játszottak ebben szerepet?

A terület fejlődését természetesen nem lehet elszakítani az ország, ill. Kelet-Közép-Európa általános fejlődési irányától. Márpedig e térségekben – elfogadva a modern urbanizáció ciklikusságára vonatkozó okfejtéseket⁷⁷ – éppen az 50-es évektől erősödött föl a nyugat-európai országokhoz képest lényeges késéssel jelentkező első urbanizációs ciklus, a rohamos városnövekedés. Ez a fejlődési szakasz pedig általában a falusi térségek átmeneti leértékelődésével jár. Nálunk azonban a városodás folyamata – a társadalomszerveződési modell sajátosságaiból adódóan – jelentős torzulásokkal, ellentmondásokkal, a falusi térségek indokolatlanul nagyarányú veszteségével játszódott le.⁷⁸

A központi hatalom működése révén – annak alapvető jellegéből adódóan – az encsi városkörzet települései gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szféráinak 1948 utáni fejlődését is egyértelműen e sajátosságok szabták meg. A társadalomszerveződési modell sajátosságai közül a vizsgált terület fejlődése szempontjából meghatározó volt:

a) A kapitalista országok gazdasági fejlettségének gyors utolérése, sőt – a szocialista rendszer felsőbbrendűségét bizonyítandóan – túlszárnyalása érdekében a társadalmi többlettermék felhalmozásának maximalizálása, a gyors ipari növekedés került a célpiramis csúcsára. Ebből adódott a termelés, azon belül is az ipari termelés dogmatikus felfogása, melyet az ideológiában a munkásosztály uralkodó szerepének tézise erősített. A központosított hatalom az erős centralizációval, a szigorú redisztribúciós elosztási rendszerrel a fent említetteknek érvényt is szerzett.

76. 1941-ben az írástudatlanok aránya a népességből a Cseréhatón 9,4%, a Hernád-völgyben 8,4%, a zempléni részen 8,0%, országosan pedig % volt, míg a legalább középiskolát végzeteké 0,85%, 1,1%, 0,87% és %. (B.-A.-Z. m. T. 1970. településsoros adatai)

77. Enyedi Gy., 1982., 1988.

78. Enyedi Gy., 1988.

Mivel a felhalmozás maximalizálására irányuló törekvésekkel az öröklötten elmaradt, hátrányos helyzetű területek többletköltséget és csekély gazdasági hasznot ígérő felzárkóztatása nem volt összeegyeztethető, Encs körzetében a 70-es évekig nem történt jelentősebb gazdasági – azaz értelem szerint ipari – fejlesztés. 1956-ban a területen 1 kisipari szövetkezet (Encsen), 1965-ben 2 kisipari szövetkezet (Encsen és Forrón), 21 ipartelep, 8 tanácsi ipartelep és 16 minisztériumi ipartelep 472 foglalkoztatottal és 324 kisiparos jelentette a helyi ipart.⁷⁹ S bár a szocialista ipar helyi foglalkoztatottainak száma 1965 és 1970 között a térségben közel másfélszeresére (472-ről 770-re) növekedett, még így sem érte el a megyében a népességarányának megfelelő érték 7%-át sem. Állóeszköz-állománya pedig a megye állóeszköz-állományának 0,3%-át tette ki.⁸⁰

A tőkefelhalmozás folyamatának megszakadása miatt az erőltetett iparfejlesztés a mezőgazdaság és a lakossági fogyasztás rovására történt. A mezőgazdasági felhalmozásnak előbb a beszolgáltatási kötelezettséggel, majd az adóval, az agráröllő egyre szélesebbre nyitásával történő elvonása az ágazat területfejlesztő, népességeltartó erejét – a már egyébként is elmaradt agrárgazdaságú encsi körzetben is – minimálisra csökkentette. A mezőgazdasági foglalkoztatottak átlagjövedelme – kivéve az állami gazdaságokat – közel 40%-a volt a megyei szocialista iparban foglalkoztatott munkásokénak, s közel 10%-kal elmaradt a megye más térségeiben foglalkoztatott mezőgazdasági dolgozók 1 főre jutó jövedelme mögött is.⁸¹

A „nemtermelő ágazatok” fejlesztése háttérbe került. Az infrastruktúra fejlesztése teljesen összefonódott az iparfejlesztéssel. Az iparosításból kimaradt encsi körzetben így az infrastrukturális szféra kevésbé tudta biztosítani a népesség biológiai és szellemi reprodukciójához – az urbanizációs folyamat során kitermelt igényeknek megfelelő – feltételeket.

A gyáripari termeléshez, ill. a nagyüzemi munkássághoz kapcsolódó városi településforma felsőbbrendűségének eszméje bevonult a településpolitikába, megideologizálva a települési javak központi elosztásának gyakorlatát és a falvak majd 80%-át megszüntetni kívánó – ma úgy mondanánk: faluszisztematizálási – terveket.⁸² Az encsi körzet aprófalvai – amelyekben a lakosságszám jóval a kívánatosnak tartott 3000 fő alatt volt⁸³ – e szemlélet alapján a szocialista fejlődés irányvonalába nem illettek. Felzárkóztatásuk helyett mielőbbi megszűnésük volt a cél. Ugyanakkor az ipari városok, mint a „munkásság fellegrárai” egy sor előnyhöz jutottak – a falusi térségek és a nem iparosított városok rovására. Így a különböző településtípusok közötti ellentétek az ország „büszkeségét”, a Sajó-völgyi iparvidéket és az északi aprófalvas területeket is magába foglaló megyében még hatványozottabban jelentkeztek.

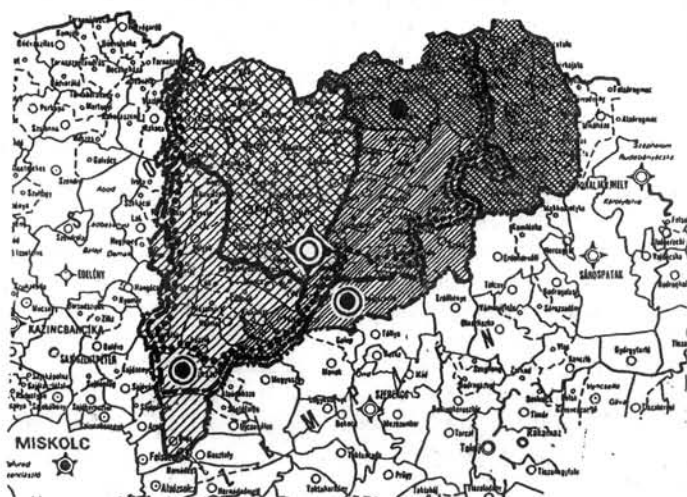
79. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1956., 1965., 1970.

80. A megye népességének 8,55%-a a szocialista iparban foglalkoztatottak (B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1970.)

81. A mezőgazdasági tsz-ek 1 dolgozójára jutó munka utáni jövedelem 1965-ben az encsi járásban 7667 Ft, a megyében 8449 Ft volt. Ugyanakkor a gagyvendégi állami gazdaságban 1333 Ft-ot, a léhiben 1397 Ft-ot, az alsóvadászi gépállomáson 1581 Ft-ot, a vílmányiban 1420 Ft-ot, a megye szocialista iparában pedig 1784 Ft-ot keresett átlagosan egy munkás. (KSH, 1965)

82. Az 1962-ben elkészült országos településfejlesztési keretterv a falvak sorsát úgy képzelte el, hogy „a nagyüzemi mezőgazdaság fejlődése a mezőgazdasági munkaerőigényt nagyon lecsökkentette, a falvak népességének zöme felesleges, ezek majd a városokba vándorolnak, a megmaradó falusi lakosokat pedig mintegy 3000 lakosú községekbe kell áttelepíteni, mivel ez az a lélekszám, amelyet a szocialista társadalom által megkívánt színvonalon „gazdaságosan” el lehet látni. Enyedi Gy., 1986. 15.

83. 1960-ban 100–500 lakosa 25, 501–1000 lakosa 32, 1001–2000 lakosa 19 településnek és 2000-nél több lakosa csupán Göncnek volt. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1961.

----- Abaúj vármegye déli részének határa 1938-ban

a gönci az abaújszántói az encsi a szikszói

járásokhoz tartozó települések 1938-ban

———— járás határ 1951-ben ● járasközpont 1938-ban

----- járás határ 1963-ban ⊙ járasközpont 1951-ben

..... városkörzet határa 1984-ben ⊕ járasközpont 1962-ben / város 1984-től /

8. kép. A közigazgatási beosztás változásai 1945 után

b) A célok végrehajtására kiépített totalitáriánus állam működésének egyik alapfeltétele és eszköze a társadalom irányíthatósága, ellenőrizhetősége. A közösségi tulajdon elsődlegességét hirdető ideológia jegyében az állami, s – kisebb részben – a szervezeti tulajdon kiterjesztésével, a nagyság önmagában értéké emelése mellett a nagy szervezeti egységekbe való integrálással, az „egyénieskedéstől” mentes, kizárólag végrehajtó funkcióval rendelkező helyi szervezetek kiépítésével az irányítás és az ellenőrzés is egyszerűbbé vált. Közben azonban az erőszakos szervezetkeztesítési mozgalom Encs körzetében is egyrészt sorozatos emberi tragédiákhoz, a parasztság rendszerben való csalódásához, másrészt a terület nagyobb részén a – természeti adottságokhoz nem alkalmazkodó, az előző időszakokban már tehetetlennek bizonyuló – nagyüzemi gazdálkodás erőltetéséhez vezetett. Míg 1954-ben 62 település határában, a földterület 10%-án, a szántók 12%-án működött termelőszövetkezet, 1962-ben 77 tsz birtokolta a földterület 57%-át, a szántók 70%-át, s csupán Mogyoróska és Regéc határában nem volt tsz-tulajdonú föld.⁸⁴

84. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1956: 61., B.-A.-Z. m. T. 1970. településsoros adatai

A helyi sajátosságokat figyelmen kívül hagyó, uniformizáló gazdaságirányítás a terület mezőgazdasági termékszerkezetének megváltoztatását lehetetlenné tette. A legelő- és rétterületek, az állatállomány, az erdőterületek növekedésében, a takarmánynövények termesztésének előretörésében jelentkező kezdeti racionalizálás után is a 70-es években még mindig a növénytermesztés s azon belül is a gabona termesztése volt a domináns.

A központosított hatalom működése során a közigazgatás különböző szintű intézményei, mint a hatalom jelenlétének érzékeltetését, akaratának végrehajtását szolgáló szereplők a területi fejlődésben is nagy fontossággal bírtak. Az elosztási rendszer sajátosságaiból adódóan a járási, megyei székhelyek környezetüknél lényegesen jobban fejlődtek. Az 1950-es közigazgatási reform után Szikszó, a korábbi megyeszékhely rangját elvesztette. A volt gönci járás településeinek jó része pedig már korábban Zemplén megye részéhez csatoltatott, így Gönc sem bírt most már közigazgatási szerepkört. 1962-től pedig Szikszó és Abaujszántó is megszűnt járási székhely lenni, mivel az abaujszántói járás nagy részéből (Abaujszántó, Baskó, Sima és később Abaujkér kivételével), valamint az encsi járás egészéből és Onga kivételével a szikszói járásból létrejött az encsi járás (8. kép). Az encsi járásból alakult ki – az említett Abaujkér és a Miskolc körzetéhez sorolt Szikszó átsorolásával – 1984-ben a vizsgált encsi városkörzet, amely a megyében a legtöbb települést tömöríti, a legnagyobb területen. Encs kizárólagos közigazgatási központtá válása fejlődését nagyban segítette, ugyanakkor Szikszó és Gönc korábbi hagyományait visszafejlesztette, a szerepkörök csökkenése ott látható megtorpanást, sőt bizonyos vonatkozásokban hanyatlást eredményezett.

A gazdaságossággal, hatékonysággal, korszerűséggel megideologizált körzetesítések, a tanácsi székhelyeknek 68-ról 35-re, az általános iskolák számának 91-ről 83-ra, a tsz-ek számának 77-ről 41-re való 1961–70 közötti csökkenése⁸⁵ az aprófalvak részben már a múlt században kiépült funkcióinak lerombolását, az ellátóképesség gyengülését, valamint a helyi társadalmak motorját jelentő, településszervező erővel bíró értelmiségi réteg elvesztését eredményezték.

A helyi érdekek megfogalmazódását s főként érvényesítését lehetetlenné tevő társadalmi berendezkedés a helyi társadalmak cselekvőképességét megbénította, a paternalizmussal párosodva a települések „önvédelmi törekvéseit” visszaszorította.

c) A településtervezésben – az említett cél- és eszközrendszer mellett – utópisztikus jegyek is érvényesültek. Így az általános egyenlőség eszméje szülte a falu és a város közötti különbségek megszüntetésére való törekvéseket. Ezek egyrészt a már említett „faluszisztematizáláshoz” nyújtottak ideológiai alapot, másrészt pl. a falusi családok gazdálkodását figyelmen kívül hagyó, így gyakran a funkció elsoványodását is elősegítő „városias” családi házak tömeges elterjesztéséhez járultak hozzá. A valós szükségletek kielégítése helyett idealisztikus tervszámokkal mért szükségleteket kívántak kielégíteni. A lakóházakra vonatkozó példán kívül érvényes ez az oktatási, a szociális és a kulturális intézményhálózat tervezésére is. Ez utóbbinak szép példája az a művelődési-ház-építési kampány, mely során a falvak tömegében sikerült a tényleges igényeknek nem megfelelő, a „népboldogító” központi akarathoz igazodó tartalommal megtöltendő – ma jórészt üresen álló művelődési házakat létrehozni.

Az urbanizációs folyamatból törvényszerűen következő és a társadalomszerveződési modell sajátosságaiból adódó fenti – korántsem teljeskörűen bemutatott – hatások a 60-as évek végére a számottevő abszolút fejlődés ellenére is a terület gazdasági és infrastruktúrális szféráinak indokolatlanul erős elmaradásához vezettek. Ez utóbbi az áttelepülési lehetőségek növekedésével is ösztönzött, minden korábbit felülmúló elvándorlási folyamattal is összefüggött. A népességnövekedés üteme különösen 1960–65

85. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1961., 1970.

között volt erős, amikor is a terület népességszáma 6,4%-kal csökkent. Ezen belül a Csereháton 9,6%-os, a Hernád-völgyben 4,3%-os, a zempléni részen 15,2%-os volt a népességfogyás. 1965–70 között valamivel mérsékeltebb, 4%-os fogyás következett be. Figyelemre méltók a zempléni peremvidék és a Cserehát magterületének települései, ahol a népességszám az elvándorlások következtében évi 2-5%-kal esett vissza.

A nagyarányú elvándorlás egy ördögi kört nyitott meg: Az aktív, fiatalabb népesség elvándorlásával csökkent a szülőképes korosztályhoz tartozók száma, ami később az elvándorlásból adódó lélekszámvesztés mellett a születések számát is csökkentette. Tehát folyamatosan csökken a lélekszám és a kontraszelekció következtében minőségileg is gyengül a helyi társadalom. Az öregedő, egyben csökkenő népesség infrastrukturális ellátása egyre kevésbé gazdaságos, így a termelési és az infravagyon, valamint a fejlesztési lehetőségek is leépülnek. Ez az eltartó és az ellátóképeség abszolút vagy relatív csökkenését eredményezi. Romlik a munkaerő értékesítési lehetősége is, hiszen az alacsony színvonalú alapképzés, a kedvezőtlen kulturális lehetőségek nyomán csak viszonylag rosszul fizetett, alacsony presztízsű pályák állnak nyitva a felnövő generációk előtt. Mindezek következtében csökken a településhez való kötődés, növekszik az elvándorlás és az egész kezdődik előlről, egyre alacsonyabb szinten, amíg csak van olyan ember, aki elvándoroljon. Végül olyan torz demográfiai struktúra jön létre, hogy a település társadalmi szférájának leépülése miatt nem marad esély a többi szférák felélesztésére, a település animálására. Ez a folyamat indult tehát be az encsi városkörzet csereháti és zempléni részének falvaiban a 60-as években.

A falvaknak a – korábban még tömeges elhalásukat természetesnek, sőt kívánatosnak tartó – politika a nagyvárosok telítettségéből adódó problémák megjelenése után kezdett jelentőséget tulajdonítani. Bár a modell alapvető sajátosságai – a hatalom centralizáltsága, a redisztribúciós elosztási rendszer, az iparfejlesztés mindenekelőtti-sége, a maradékelvű infrastruktúra-fejlesztés . . . – nem változtak, öntörvényszerűen és az elsősorban a városok gondjainak enyhítését szem előtt tartó központi politika által szorgalmazottan is a 60-as évek végétől bizonyos dekoncentrációs folyamat indult be. Ugyanakkor valamelyest nagyobb teret kapott a mezőgazdaság, és új elemként jelentkezett a területi fejlődés centrumtelepülések fejlesztésén keresztüli kiterjesztésének az alapellátás szükségszerű biztosításának, a területi egyenlőtlenségek csökkentésének gondolata is.⁸⁶ Ennek köszönhetően Encs, mint a terület kijelölt központja, dinamikus fejlődésnek indult. Az encsi Vegyesipari KTSZ-en belül lehetővé vált egy konfekcióüzem beindítása. Központi döntésű beruházásokkal a Budapesti Bútoripari Vállalat létrehozott egy gyáregységet, mely a városkörnyék legnagyobb létszámot foglalkoztató üzeme lett. A Budapesti Szíjgyártó KTSZ az Encshez tartozó Abaujvecse-
ren egy labdagyártó kisüzemet indított be, a tsz-ek társulásával pedig egy fafeldolgozó üzem is létesült. Így az Encsen foglalkoztatottak száma az iparban kb. 900 főre növekedett. Ugyanakkor a városkörnyéken csupán a Miskolci Textilfonó krasznokvajdai és a PANYOVA gönci konfekcióüzemét említhetjük.⁸⁷ Ezek azonban mind leányvállalatok, melyeknek az anyaüzemtől való függőségük miatt a közvetlen munkalehetőségen túli területfejlesztő szerepe meglehetősen csekély.

Az infrastrukturális fejlesztések is megnövekedtek Encsen. A 70-es években 42%-os volt a lakásállomány növekedése. A víz- és csatornaépítkezéseknek köszönhetően a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások száma 225-ről 902-re (78,5%) emelkedett, létrehoztak 3 körzeti orvosi rendelőt, beindult az öregek napközi otthona, 125-tel bővült az óvodai férőhelyek száma, 8 tanteremmel bővült az iskola, lényegesen széleseedett a kereskedelmi és szolgáltató hálózat. Majd a 80-as években tovább bővült a víz-

86. Országos Településhálózat Fejlesztési Koncepció, 1972.

87. Nyíró E., 1985. Encs város és városkörzete HTTFK, 1986.

9. kép. A Volán autóbuszjáratainak napi alakulása a vizsgált terület településein – 1988–1989

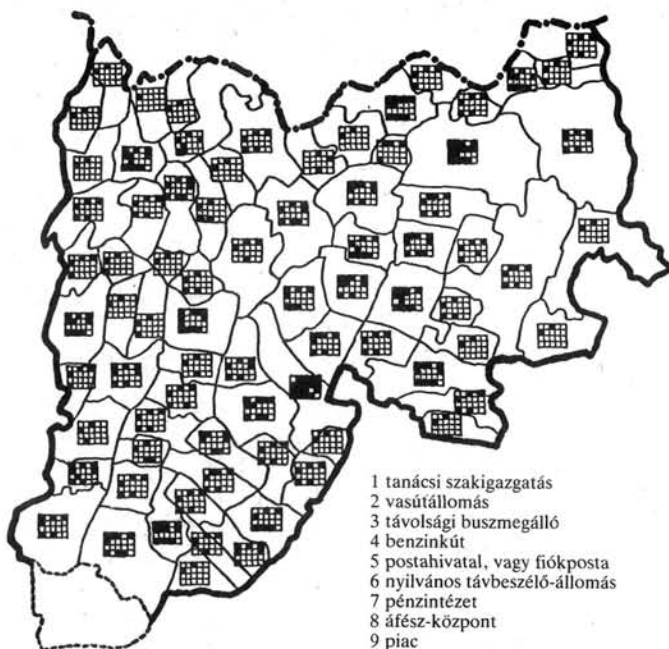
és szennyvízhálózat, felépült a sportszarnok, a szakrendelő, egy új általános iskola, ABC, kenyérgyár.⁸⁸ Ezek azonban elsősorban csak Encs ellátóképességét javították, a közlekedés és hírközlés fejlesztésének elmulasztása miatt. Az utasforgalmat a települések 80%-ából kizárólagosan autóbuszjáratok bonyolítják le a magasabb szintű szolgáltatásokat nyújtó területek, elsősorban Miskolc felé. Bár az Encs felé irányuló járatok gyakorisága is a 60-as évektől fokozatosan növekedett, az utak állapota, a magas viteldíj és a még mindig alacsony járatszámok mellett Encs megközelítése a csereháti magterület és a zempléni peremvidék településeiből még mindig jelentős idő- és költségráfordítással jár, sőt 35 településből nem is érhető el közvetlen járat⁸⁹ (9. kép).

A körzet kistelepüléseinek lakói így Encs fejlesztésének gyümölcseiből leginkább csak beköltözésük esetén részesedhettek. Ennek következtében Encs népességszáma a 70-es években – a terület egyetlen növekvő népességű településeként (6. kép) – másfélszeresére növekedett, amiből 2/3-ot tett ki a vándorlási különbözet.⁹⁰ *Abaujdeve-*

88. Encs város és városkörzete HTTK, 1986.

89. Különösen laza, gyakorlatilag napi 1 járatpárra vonatkozik a Cserehát településeivel való összeköttetés, ahonnan az Encsre való beutazás viteldíja elérheti a 100 Ft-ot is. (Hivatalos autóbusz menetrend, 1988–1989.)

90. B.-A.-Z. megye Népszámlálási Adatok, 1980.

- 1 tanácsi szakigazgatás
- 2 vasútállomás
- 3 távolsági buszmegálló
- 4 benzinkút
- 5 postahivatal, vagy fiókposta
- 6 nyilvános távbeszélő-állomás
- 7 pénztézet
- 8 áfész-központ
- 9 piac
- 10 mezőgazdasági üzemközpont
- 11 fogászati rendelés
- 12 gyógyszertár
- 13 mentőállomás
- 14 szociális otthon
- 15 középiskola
- 16 művelődési otthon jellegű intézmény
- 17 állatorvos
- 18 általános iskola
- 19 körzeti orvos
- 20 pap

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20

10. kép. A településfunkciók alakulása
a vizsgált terület településein – 1985

cser, Gibárt és Fügöd települések közigazgatási odacsatolásával pedig 1984-re sikerült túlnőni a 6000 fős lélekszámon, amivel már lehetett a városi címre is pályázni. Ez évben várossá nyilvánították s ezzel Szikszó 1989-es várossá nyilvánításáig a megye legtöbb települést magába foglaló közigazgatási egységének egyetlen városa lett.

A területi centrumok fejlesztésének gondolatából azonban a kijelölt centrum kizárólagos fejlesztésének gyakorlata valósult meg. A tanácsi költségvetésből a településhierarchiában kiemelt alsó fokú, ill. alsó fokú központ szerepkörrel felruházott (köztük néhány korábbi jó nevű mezőváros, így: Gönc, Szikszó és Baktakék, Boldogkőváralja, Halmaj, Hidasnémeti, Homrogd, Krasznokvajda, Novajdrány, Szalaszend, Vilmány, Vizsoly és a 69 „egyéb” kategóriába sorolt település fejlesztésére már kevésbé „futotta”. Még a 80-as évektől a falusi térségeknek viszonylag többet juttató településpolitika mellett is pl. a VI. ötéves tervidőszakra a városkörnyék egészére lakosonkénti 1700 Ft fejlesztést terveztek (Encsen 7400 Ft-ot), ami a megyében a sárospataki körzet után a legalacsonyabbnak bizonyult.⁹¹ Az elmaradó fejlesztések mellett a körzetesítések új

91. B.-A.-Z. megye VI. ötéves pénzügyi terve, 1981–85.

hullámával az iskolák számának 83-ról 49-re (ebből 24 1-2 tantermes körzeti tagiskola), a tanácsok számának 35-ről 23-ra, a tsz-ek számának 41-ről 18-ra csökkentésével⁹² a kistelepülések funkciói tovább csökkentek (10. kép).

A településfejlődés forrásaként – a tanácsi pénzeszközökből való kiszorulás folytán – a városkörnyék településeiben a gazdálkodó egységek (mező- és erdőgazdasági üzemek) és a lakossági hozzájárulás jöhetett még szóba. A területi fejlődésben azonban a mezőgazdaság általános erőrekapása sem hozott tartós fellendülést. A térség mezőgazdasági nagyüzemeit ugyanis a szántóföldi gazdálkodásra kevésbé alkalmas domborzati és talajviszonyok mellett a közgazdasági feltételek is hátrányosan sújtották.⁹³ A tsz-ek állami támogatásának a közepesen jó természeti adottságú üzemekhez igazodó rendszerre, az agrárrolló további szétnyílása, a mezőgazdaságon belül az állattenyésztés alábecsülése, a területen csak kis hatékonysággal termelhető gabonafélék termesztésének preferálása is hátrányosan érintette őket. 1980-tól már a tsz-ek jó része veszteséges. Tőkeerő híján továbbra is lehetetlen a termelés folyamatos modernizálása, és egyre kevésbé képesek az alapvetően szükséges talajvédelmi munkálatok és a felújítások elvégzésére.⁹⁴ A 70-es évek második felétől Encs városkörnyékén is felerősödött a tsz-ek alaptevékenységen kívüli tevékenysége.⁹⁵ A korábban hagyományos erdészeti, élelmiszeripari tevékenység mellett megjelentek egyéb ipari formák is. Ezek egyben a területen az ipari tevékenység szinte kizárólagos képviselői lettek.

A kezdeti – helyenként látványos – eredmények után azonban 1984-től a „kijózanodás időszaka” következett. Az aprófalvak igen alacsony infrastrukturális színvonala, a közgazdasági szabályzók gyors és ellentmondásos változása, az ipari vállalatok alacsony kooperációs hajlandósága, a monopol környezet elnyomó hatása, bérmunkakonstrukció esetén pedig a kooperáló partner felé való teljes kiszolgáltatottság, s nem utolsósorban a műszaki fejlesztésekhez szükséges tőke hiánya következtében az alaptevékenységen kívüli tevékenység eredményessége hosszú távon nem volt biztosítható.⁹⁶ A tsz-ek nagy részében veszteségtermelő ágazattá vált. Kivételt képeznek azonban az ináncsi, encsi, hernádkércsi, fancsali termelőszövetkezetek, ahol a melléküzemági tevékenység még ma is jól jövedelmez.⁹⁷ A tsz-ek többségében azonban nemigen lehet népességmegtartó, ill. területfejlesztő szerepről beszélni. Az elmúlt években csupán a fancsali, encsi, ináncsi, felsővadászi, gönci tsz volt eredményesnek mondható, ahol a nyereséges gazdálkodást a melléküzemági tevékenységen túl az egyre bővülő szakcsoport-hálózat is segítette.⁹⁸ Az állami gazdaságokban (*Szikszó és Abaújszántó*) a politikai szempontok által is vezérelt közgazdasági előny, a korszerűbb technológia, magasabb gépesítettség és kemizálási fok miatt a termelés színvonala, a területi fejlődésben való részvételi lehetőség és a dolgozók jövedelme szempontjából is valamivel jobb a helyzet. Az általuk biztosított előnyökből a működési területükön található települések és lakói,

92. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve és Encs város és vonzáskörzete HTTFK alapján

93. A tsz-ek természeti és közgazdasági adottságait részletesen elemezte *Berényi István* (1976), majd a Cserhát mezőgazdálkodásának elemzésekor *Dorgai László* (1986) és a VÁTI e területre kiterjedő felmérésekor *Nyíró Erika* (1985)

94. *Nyíró E.*, 1985.

95. A tsz-ek összes termelési értékéből 1977-ben az alaptevékenység 86%-ot, 1983-ban 46%-ot jelentett a Cserháton. Vannak persze továbbra is olyan tsz-ek (pl. Fülökércs), ahol az üzemi termelési értéknek kevesebb, mint 15%-át szolgáltatja a kiegészítő tevékenység, másutt (Baktakék, Krasznokvajda, Felsővadász) pedig 70%-át, vagy még ettől is nagyobb hányadát. (*Dorgai L.*, 1986. 158.)

96. Uo. 142.

97. *Mészáros M.*, 1989.

98. *Mészáros M.*, 1989.

így Hernádkércs, Halmaj, Léh, Rásonysápberencs, Kázmárk, Kupa és az erdőgazdasági telephellyel rendelkező Méra részesedhetnek.⁹⁹ A tsz-ekhez képest nagyobb népességeltartó képesség azonban itt is alatta marad az ipari, ill. egyes terciér ágazatok nyújtotta lehetőségeknek.

Az Alföld, ill. a megyében Dél-Borsod területén a falvak feléledését hozó, a lakosság tökeerejét növelő háztáji és kisüzemi gazdálkodásnak a természeti tényezők korlátozó hatása, a tőkeerős, a szervezést kézben tartó nagyüzemi háttér, a szükséges kisgépek hiánya, valamint a háztáji állattenyésztés bővülése ellen ható szabályzók (alacsony húsfelvásárlási ár, magas táp-, ill. takarmányárak, adó) következtében korlátozottabbak voltak a lehetőségei ezen a vidéken.¹⁰⁰ A korábban virágzó parasztgazdaságok alapját jelentő állattenyésztés a kisüzemekben is egyre sorvadt. Ma is van azonban néhány – főként a tsz-szervezésből kimaradt – település, ahol a megélhetés legfontosabb forrásai közé tartozik a szarvasmarhatartás. Ilyenek *Selyeb*, *Mogyoróska*, *Regéc* települések.¹⁰¹ Településfejlesztő erőként jelentkezik még a háztáji gazdálkodás *Baktakéken*, *Hernádkércsen* (kertészkedés), *Göncön*, *Vilmányon*, *Vizsolyban* (burgonyatermesztés), a szakcsoportok hódításával *Selyeben*, *Fancsalon*, *Encsen*, *Novajidrányban*, *Felsővadászton* s új más településeken is (gyümölcsstermesztés).¹⁰² Az encsi városkörnyék nagy részében azonban sem a helyi ipar, sem a tsz-ek, sem az állami gazdaság és a háztáji, kisüzemi tevékenység nem képes a területi fejlődést előrevinni. Erősödött azonban a Sajó-völgyi iparvidék munkaerőszívó hatása a 70-es években is. A terület egészen az ingázók száma 4892 fővel, közel 80%-kal növekedett 1960 és 1984 között, így ma a foglalkoztatottak majd 50%-át teszi ki.¹⁰³ Csakhogy míg a jó közlekedési lehetőségekkel rendelkező, az iparvidékhez közelebb fekvő alsó-Hernád-völgyi településekben az ingázók arányának növekedése a mezőgazdálkodás kedvezőbb lehetőségeivel párosulva a terület átlagánál gyorsabb fejlődést, urbanusabb környezet kialakítását, a népességmegtartó erő növekedését eredményezte, addig a távolabbi területeken éppenhogy a népességmegtartó erőt csökkentette, a munkavállaló kiszolgáltatottságát növelte.

A felső-Hernád-völgyi és a dombvidéki településekből a munkavállalás egyre nagyobb többletköltség és -idő ráfordítással vált megoldhatóvá. Csupán a munkaerő értékesítése érdekében is a lakosság fokozott áldozatvállalására volt szükség. Ezt egyrészt az életformának a kulturálódás, szabad idő, társas kapcsolatok, közösségi élet rovására történő át-, ill. kialakításával vagy elköltözéssel próbálták feloldani. A kényserítő hatást a 80-as évek közepétől jelen lévő munkanélküliség csak növelte. A megyében a munkaképes korú népesség számához képest e területen található a legtöbb munkanélküli (5,1%),¹⁰⁴ ami a cigány népesség nagy arányával is kétségteljesen összefüggésben van.

A gazdasági szférában lejátszódó – az iparvidék lakóövéhez sorolható Alsó-Hernád-völgy településeit kivéve – kedvezőtlen folyamatok, az infrastruktúra elmaradása következtében a 70-es években is folytatódott a területről való elvándorlás, és a térség lakónépessége egy évtized alatt 6 és fél ezer fővel csökkent. A körzet településeiből mintegy 9000 lakos vándorolt el. A 80-as években a népességszám csökkenésének

99. Pl. a léhi állami gazdaság segítségével oldódott meg az orvosi ellátás, Léh, Rásonysápberencs, Kázmárk településekben (Észak-magyarország, 1985. VIII. 12. pp. 5. Három község egy rendelője)

100. *Berényi I.*, 1976.

101. *Nyíró E.*, 1985.

102. *Mészáros M.*, 1989.

103. B.-A.-Z. megye Statisztikai Évkönyve, 1961. *Kovács A-né-Menyhért B.*, 1987.

104. B.-A.-Z. Megyei Tanács VB. kimutatása, 1988.

üteme tovább fokozódott, de most már inkább a természetes fogyás következtében. Ez utóbbi 5 év alatt több mint 500 fővel csökkentette a területen lakók számát.¹⁰⁵ A csereháti és zempléni falvakban folytatódott tehát a már említett ördögi kör, tovább növelve a társadalmi szféra elmaradottságát. Egyes települések, így elsősorban a legkisebb népességszámú *Gagyapáti, Percse, Pamlény, Keresztéte, Litka, Mogyoróska* stb. esetében a népességcsökkenés ütemének mérséklődése sajnos már a demográfiai struktúra teljes torzulására utal.

Az 50-es és 60-as évek kimondottan faluellenes politikája után tehát a 70-es években meghirdetett területi kiegyenlítődség ellentmondásos megvalósulása sem tudta Encs város környékének lemaradását megállítani, sőt tovább erősítette.

6. *A felzárkózás negyedik lehetősége.* A területi-települési különbségek fokozódásának, az abból adódó esélyegyenlőtlenség elmélyülésének s közvetlenül Gyűrűfű megszűnésének nyomán a társadalmi érdeklődés homlokterébe kerültek az aprófalvak és az elmaradott területek problémái.¹⁰⁶ 1985-ben az Országgyűlés is foglalkozott a településfejlesztés kérdéseivel, és megfogalmazták a falvak népességmegtartó képessége növelésének követelményét. 1986-ban elkészült az „elmaradott térségek felzárkóztatási programja”. Ugyanakkor létrehozták a területfejlesztési alapot.¹⁰⁷ Látszólag tehát minden adva van ahhoz, hogy Encs város környékének falvai is hatásukat behozva bekapcsolódjanak a városiasodási folyamatba. Az eltelt évek tapasztalatai alapján még nem sok eredményről beszélhetünk.¹⁰⁸ Ahhoz, hogy a mostani felzárkózási esélyeket meg tudjuk ítélni, az eddigi fejlődés tanulságait, a kudarc fő okát érdemes feltárni. Ezzel egyúttal az eddigiek szintézisét is adhatjuk.

III. Összegzés

Encs városkörzete a 14–16. századi virágzása után a természeti adottságokhoz sem illeszkedő, nagybirtokra és gabonatermelésre alapuló majorsági gazdálkodásnak a fejlett paraszti árutermelést biztosító szőlőtermesztés és állattenyésztés fölé kerülése, ill. a geopolitikai fekvésből adódó hátrányos helyzet miatt a 17. századból mindinkább lemaradt a fejlődésben. A majorsági gazdálkodás térhódítása egyben a hagyományos paraszti és az előző évszázadokban betelepített német telepések iparos kultúrájának hanyatlásával is járt. A 18. század első felében megvalósuló betelepítésekkel sajnos nem sikerült magasabb kulturáltsági szintet „importálni”. A birtokviszonyok, a megye iparosodó északi és a – mezőgazdálkodás számára jobb adottságokkal bíró – déli része közötti területi munkamegosztás konzerválta az egyoldalú agrár- s azon belül is a gabonatermelő gazdasági struktúrát, ami azután a társadalmi struktúra fejlődésében való lemaradásának is egyik oka lett.

A szerkezetváltásra s ezzel a fejlődési pálya módosítására a történelem során elvileg két nagy lehetőség adódott. Az egyik a kiegyezést követően országos szinten beindult kapitalizálódási folyamatban, a másik az 1950-es évektől felerősödő „szocialista” fejlődésben rejlett, tehát a nagy gazdasági-társadalmi változásokhoz köthetők. A terület felértékelődése helyett azonban mindkét esetben a helyzet rosszabbodása, az ország s a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye más területeinek fejlettségi színvonalától való fokozódó lemaradása következett be.

105. B.-A.-Z. megye Népszámlálási adatok, ill. Statisztikai Évkönyve alapján

106. Az Encs vidékéről megjelenő publicisztikai írások száma is megnőtt. Ezek közül különösen Gulyás Mihály és Kiss Gyula írásai érdemelnek figyelmet.

107. Ez országos szinten közvetlenül 3 milliárd Ft-ot biztosított az elmaradott térségek felzárkóztatására, ill. az azt segítő beruházások indukálására. (Elgondolkodtató, hogy ugyanakkor a központi költségvetésből veszteséges vállalatok támogatására 20 milliárd Ft jutott. Nemes Nagy József, 1987.

108. *Mészáros M.*, 1989.

A múlt század második felében kibontakozó kapitalizálódási folyamatban területi értéként, a területi fejlődés hordozójaként itt, az ország északi részében az ipari fejlődés számára hasznosítható nyersanyagok, az exportképes nagy mennyiségű árut előállító agrárgazdaság szempontjából kedvező természeti adottságok, a gyáripar kialakulásának alapjait jelentő ipari kezdemények és koncentrált munkaerő s nem utolsósorban a vállalkozó és/vagy iparos réteg jelentette. Ezek az elemek a majorsági gazdálkodás nyomán kialakult szélsőséges birtokviszonyok, a természeti adottságok, a megyén belüli területi munkamegosztásban létrejött egyoldalú agrárjelleg és az aprófalvas településhálózat miatt nem voltak jelen a vizsgált területen.

A struktúraváltás elmaradása a 20. század elején egyre érezhetőbben jelentkező gazdasági-társadalmi feszültségek kialakulásához, a trianoni békeszerződéssel megbontott megyén belüli munkamegosztás széthullásával, a 30-as évek általános gazdasági válságával felerősítve, végső soron a terület elmaradottságának fokozódásához, a „sötét Abaúj” megnevezés kiérdemeléséhez vezetett.

A „szocializmus építésének” kezdetével ismét olyan területi értékek váltak uralkodóvá, melyekkel a vizsgált terület nem rendelkezett. Az immár határ menti, az előző fejlődési periódusnál már eleve hátrányos helyzetből induló agrárgazdasági, aprófalvas, városiánys terület a gyors ipari fejlődés biztosítására, a munkásosztály uralkodó szerepének erősítésére törekvő rendszerben ismét nem juthatott kedvező pozícióba. A korszak által nem értékelt természeti adottságai, az uniformizált agrárgazdaság veszteséggel előállított termékei mellett a terület csak az aprófalvakban jelentkező munkaerő mennyiségével kapcsolódhatott be a területi munkamegosztásba. Az ipari centrumoktól való nagy távolság, a közlekedési peremhelyzet és a települések alapellátásának fejletlensége következtében azonban a munkaerő csak nagy áldozatokkal vált a lakóhely megtartása mellett értékesíthetővé. Ugyanakkor a városok fogadókészsége is az elvándorlásra ösztönözte a népességet. A nagyarányú elvándorlás nyomán a társadalmi struktúra torzulásai pedig mára maguk is a fejlődés gátjaivá váltak. Encs városkörnyéke szempontjából tehát az 1945 utáni korszak is a lemaradás további elmélyülésével járt.

A terület elmaradottsága a rendkívül szűkös gazdasági potenciálban, a munkaerő értékesítésének nehézségeiben, a népesség biológiai és szellemi újratermelését szolgáló ellátó funkciók gyengeségében, a torz társadalmi struktúrában, a még mindig erős elvándorlásban egyaránt megnyilvánul.

Korunk változásai azt mutatják, hogy napjainkban is egy értékváltás van folyamatban. A korábbi területi értékek helyett várhatóan egyre nagyobb szerepe lesz a területi fejlődésben a természeti környezet tisztaságának, a természetes életmód és mezőgazdálkodás lehetőségének, az információ birtoklásának és hozzájutási lehetőségeinek, az innováció centrumaitól való távolságnak, a folyamatos innováció tőkeerőben jelentkező anyagi, és a népesség képzettségében, műveltségében, vállalkozó készségében testet öltő szellemi feltételeinek, a helyi társadalmak kezdeményező és öngazgató szerepének. A felzárkózás esélyeinek kihasználása pedig – a megelőző lehetőségekhez hasonlóan – most is attól függ, hogy a terület hogyan találja majd meg a helyét az új értékek alapján szerveződő területi munkamegosztásban.

A természeti környezet tisztasága – a sors fintoraként éppen a korábbi fejlődési hullámokból való kimaradásnak köszönhetően – adott. Ezen túl azonban semmi sincs, ami a fenti értékrendszer alapján a terület értékét növelné, s a már elindított fejlesztések sem ebbe az irányba hatnak. Az infrastruktúra, azon belül is a közlekedés és hírközlés jelenlegi állapota, valamint a népesség életlehetőségeit, magasabb minőségi szinten való újratermelődését meghatározó ellátó funkciók, a népesség kor szerinti összetétele, jelenlegi műveltségi, képzettségi állapota nem képvisel értéket. Az információs hálózat kiépületlensége és a helyi társadalom gyengesége is az új típusú fejlődési irányvonalhoz való csatlakozás gátját jelentik. Ezen gátló tényezők felszámolása lehet

a cél a fejlődés kihagyott lépcsőfokainak (ipari leányvállalatok „gyarmati” függőség árán való) építgetése helyett. A radikális változás azonban csakis külső erőforrások bevonásával érhető el. A térség önmaga helyzetének ilyen mértékű változtatására – éppen az elmaradottság gazdasági, társadalmi sajátosságai miatt – még az itt keletkező erőforrások feletti szabad rendelkezés esetén sem képes. A külső erőforrások bevonása pedig a szükséges fejlesztések hosszú távon történő megtérülése, jórészt a humán szférába tartozásuk miatt főként a központi kormányzat intézkedéseinek függvénye.

Az a paradox helyzet állt tehát elő, hogy a terület fejlődésének lehetősége a központi irányítás lazulásával teremtdött meg, de ezen fejlődés kulcsa továbbra is a központi kormányzat kezében van. A terület jövője tehát nagyrészt kormányzati döntésektől, a helyi erőforrások mozgósításától, hatékony felhasználásától, és az ott élő népesség megújuló képességétől (szójátékkal a képességmegtartó népességtől) függ. Ez utóbbit pedig alapvetően határozza meg a műveltségi állapot.

IRODALOM

Bánlaky Pál

1989. A kisvárosok értelmisége a „helyi társadalom közéletében. A magyar értelmiség a 80-as években (szerk. Huszár Tibor) 114–146. Bp.

Barta Györgyi

1978. Egy ingázó falu Észak-Borsodban. Borsodi Szemle. 1. 43–56.

Barta Györgyi–Beluszky Pál–Berényi István

1976. A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Elméleti és módszertani vitaanyagok, munkajelentések 14. Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet

Beluszky Pál

1982. Társadalmi térfolyamatok a Cserehát-Aggteleki Karszt vidékén (1900–1945–1980). Földrajzi Értesítő, XXXI. évf. 4. 467–483.

Borovszky Samu, Sziklay János (szerk.)

1906. Abaúj-Torna Vármegye. Magyarország Vármegyei és Városai

B.-A.-Z. megye elmaradott térségeinek helyzete.

Megyei Tanács VB. kézirat

Borsod-Abaúj-Zemplén megye társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója (1985–2000)

1987. Megyei Tanács VB.

B.-A.-Z. megye társadalmi-gazdasági programja a gazdaságilag elmaradott térségekre,

1987. Megyei Tanács VB.

Byda János

1978. A B.-A.-Z. megye körzeteiben élő lakosság élet- és munkakörülményei. Borsodi Szemle, 26–42.

Bulla Béla

1962. Magyarország természeti tájai. Földrajzi Közlemények 1–16.

Csakmag György

1974. Gondolatok a gazdaságilag elmaradott területek fejlesztéséről. Területi Statisztika 2. 129–134.

Csánki Dezső

1980. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp.

Csepregi János

1968. A Hernád-völgy mezőgazdasága. Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc

Csíkvári Antal (szerk.)

1939. Abaúj-Torna Vármegye. Vármegyei Szociográfiák, VII.

Deák Gábor

1965. A századeleji kivándorlás gazdasági-társadalmi és politikai okainak vizsgálata B.-A.-Z. megye adatainak tükrében. Történelmi Évkönyv, Miskolc 153–165.

Deme Tamás

1980. Mai erróziók, avagy: a település(vissza)fejlesztés kora. *Napjaink*, 19. 7. 3–4.

Dorgai L.–Fehér A.–Szabad I.–Turnyánszky J.,

1986. Cserehát. Ember – Táj – Mezőgazdaság. Miskolc

Encs város és vonzáskörzete hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciója

1986–2000. *Encs Városi Tanács VB. Terv Osztály*

Enyedi György

1986. Település és társadalom. Helyi társadalom IV. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet.

1982. Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása (Akadémiai székfoglaló, 1982. dec. 6.) Bp.

1977. Magyarország elmaradott területeinek vizsgálata. *Magyar Tudomány*, 5. 347–351.

1988. A városnövekedés szakaszai. Bp.

Encs város adattára

1986. Encs Városi Tanács

Frisnyák Sándor

1961. A Hernád-völgy földrajzi képe. *Borsodi Szemle*, V. évf. 170–179.

Genthon István

1980. Magyarország művészeti emlékei. Bp.

Gulyás Mihály

1982. Menteni a menthetőt! (B.-A.-Z. megye aprófalvairól.) *Napjaink*, 5. 3–4.

Gulyás Mihály

1975. Abaúji aprófalvak. *Napjaink*, 12. 1–2.

Györffy György

1966. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp.

Halmainé Vissi Mária–Kovácsné Lenkei Zsuzsanna–Kovács Tibor

1982. A törpefalvak népesedési helyzete. *Területi Statisztika*, 5. 532–543.

Horváth A.

1970. Borsod megye népességének fejlődése a XX. században. *Borsodi Szemle*, 2. 68–75.

Kiss Gyula

1981. Nostalgiai és remények – az encsi járásról. *Borsodi Szemle*, 3. 57–70.

1976. Nostalgiai és remények – Szikszó. *Borsodi Szemle*, 1. 26–32.

1975. A „krasznokvajdai” modell. *Borsodi Szemle*, 3. 1–12.

Kovács Andrásné–Ményhért Béla

1987. Hátrányos helyzetben? – Egy foglalkoztatottsági felmérés ürügyén Encs város és vonzáskörzetéről. *Encs Városi Tanács*

Laczkó László

1975. Az életkörülmények szerinti elmaradott területek kutatásáról. *Földrajzi Közlemények*, 3–4. 277–282.

1975. Magyarország elmaradott területei. (Egy kutatás eredményei és tapasztalatai) *Földrajzi Értesítő*, 3. 242–269.

1975. A kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területek fontosabb jellemző vonásai. *Területi Statisztika*, 4. 325–362.

1975. Az ország elmaradott területeinek vizsgálata. *Területi Statisztika*, 5. 474–485.

Lukács Jánosné

1982. A népességmegtartás lehetősége a megye aprófalvaiban. *Borsodi Szemle*, 3. 44–50.

1975. Kölcsönhatások az aprófalvas körzetek és a gazdaságilag elmaradott körzetek között B.-A.-Z. megyében. *Területi Statisztika*, 4. 422–480.

Mészáros Miklós

1989. Az elmaradott térségek felzárkóztatásának programja és az encsi városkörnyék. *Interjú*

Molnár István

1989. Abaúj vármegye története, különös tekintettel a mezővárosokra, piac- és vámoshelyekre, közlekedési viszonyokra. (Kézirat.) MTA RKK ÉMO Miskolc)

Nemes Nagy József

1987. Regionális folyamatok a 80-as évek első felében. *Tervgazdasági Közlemények*, 2.

1982. Az iskolakörzetesítések hatása az aprófalvak népességfejlődésére. *Területi Statisztika*, 1-2. 104-109.
- Népmozgalmi adatok községenként 1828-1900.*
KSH, Bp. 1979.
- Perger Frigyesné*
1979. A B.-A.-Z. megyei aprófalvakban élők népesedési helyzete és életkörülményei. *Területi Statisztika*, 3. 340-351.
1978. A közművelődés helyzete B.-A.-Z. megyében. *Területi Statisztika*, 4. 373-387.
- Pusztay Béla*
1980. B.-A.-Z. megye aprófalvai. *Állam és Igazgatás*, 3. 193-202.
- Scheller Károly*
1933. Borsod vármegye népének megoszlása 1920-1930-ig. Budapest
- Sikos T. Tamás-Beluszky Pál*
1983. Magyarország falutípusai. Elmélet, módszer, gyakorlat 25. MTA FKI Bp.
- Sikos T. Tamás*
1987. Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakossági infrastruktúrája. Miskolc
- Szalóky Gyula*
1974. A gazdaságilag elmaradott területek fejlesztése. *Területi Statisztika*, 2. 129-134.
- Tóth József*
1988. Urbanizáció az Alföldön. Területi és települési kutatások. Bp.
- Vági Gábor*
1981. Érvek és ellenérvek az életkörülmények területi egyenlőtlenségeiről
- Valér Éva*
1978. Az életkörülmények szempontjából elmaradott területek sajátos fejlesztési kérdései. *Településtudományi Közlemények*, 27. 45-47.
- Varga Zoltán*
1979. Szerepkör nélkül? A kistelepülések helyzete. *Műhely*, 1. 84-98.
- Vermes E.-Földes L.*
1932. Abaúj vármegye és társadalma 1931-ben. Szikszó

ÜBER DIE HISTORISCHEN UND GEOGRAPHISCHEN MÖGLICHKEITEN ZUR ERSCHLIESSUNG EINES ZURÜCKSTEHENDEN GEBIETES

Die 77 Siedlungen, die sich auf den drei geographischen Kleinlandschaften in Nordteil des gegenwärtigen Bezirkes Borsod-Abaúj-Zemplén angesiedelt haben (östliche Hälfte von Cserehát, im Tal des Flusses Hernád sowie die westliche Periferie des Zemplén-Gebirges) gelten verwaltungsmässig als Stadtteil von Encs. Insgesamt stellt dies alles aber einen Teil jenes zurückgebliebenen Gebietes dar, das ein Drittel der Bezirksfläche ausmacht. Die Rückständigkeit des Encser Stadtbezirkes zeigt sich sowohl in der wirtschaftlichen wie auch in der gesellschaftlichen Infrastruktursphäre: als drückende Last liegt sie nicht nur auf den dortigen Einwohnern, sondern auf der ganzen ungarischen Gesellschaft. In den hiesigen Forschungen darf sich aber diese so brennende Frage der Zeit nicht mehr darin zeigen, die Zustände dort auszumalen oder die Tatsache der Rückständigkeit und ihre Ursprünge aufzuzeigen, sondern vielmehr darin, nach einem Ausweg zu suchen. Dennoch sollten wir uns bewusst sein, in Folge welcher Faktoren dieses Gebiet in diese mehrfach nachteilige Situation gelangt ist, und welche historischen und geographischen Wurzeln für seine organische Entwicklung nachgewiesen werden können.

Der Alltagsmensch, der im Heute lebende Betrachter, vor allem aber die Menschen, die hier ansässig sind, die Tag für Tag mit der Aussichtslosigkeit ihrer Lage in erbitterter Konfrontation stehen, machen für ihre elenden Lebensbedingungen fast ausschliesslich die vergangenen 40 Jahre verantwortlich, die dorferstörerische Politik

in der Epoche des Aufbaus des „Sozialismus“. Die vernichtende Wirkung dieser Epoche ist keineswegs von der Hand zu weisen, denkt man jedoch in historischen Perspektiven, so muss man auch etwas anderes in Betracht ziehen.

Wenn man die gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Systemveränderungen in der ungarischen Geschichte mit den Augen eines hier Ansässigen überblickt (und den Versuch unternimmt der Verfasser mit seiner Arbeit), so zeigt sich deutlich, dass der Verfall des untersuchten Gebietes schon viel früher seinen Anfang nahm. Eine Analyse der historischen geographischen Faktoren zeigt, dass der Grund für das Versäumen der Möglichkeiten zur Erschliessung und für das immer stärkere Zurückbleiben in der regionalen Entwicklung darin liegt, dass dieses Gebiet vom 15.–16. Jahrhundert an über keinerlei Werte mehr verfügte, die im gesellschaftlich-wirtschaftlichen System der eben gegebenen Epoche als präferierte Werte gegolten hätten.

Diese „Entwertung“ des hier untersuchten Gebietes erschwerte von Anfang an, eine günstige Position in der regionalen Arbeitsteilung für dieses Territorium zu erlangen, bzw. machte dies unmöglich. Dadurch wurden auch die Lebensbedingungen der hier ansässigen Menschen sowie ihre Vorbereitung auf eine Integration in die regionale Arbeitsteilung verhindert. Dies alles lässt sich gleich einem Teufelskreis vorstellen, dem nur durch eine allgemeine Wertveränderung in Gesellschaft und Wirtschaft zu entkommen ist.

Der Strudel um diesen Teufelskreis wurde infolge der allgemeinen Gesetzmässigkeiten der Urbanisierung, infolge der sich durch den Friedensvertrag von Trianon ergebenden Grenznähe, des weiteren infolge der nach 1948 ausgebauten, stark zentralisierten und sich aus den jegliche örtliche Interessen beiseite fegenden parteistaatlichen Einrichtungen enorm beschleunigt. So ist zahlreichen Siedlungen schon heute die völlige Entvölkerung vorgezeichnet.

Dass dieses Gebiet nicht vollkommen verwaist, dass seine wirtschaftlichen und kulturellen wie auch natürlichen Werte nicht völlig verlorengehen, lässt sich – entsprechend einer Lehre aus der Geschichtsanalyse – nur dann verhindern, wenn es endlich gelingt, das Gebiet als gleichrangigen Partner in die regionale Arbeitsteilung einzugliedern. Der Encser Stadtbezirk muss seinen Platz in der regionalen Wertstruktur des neuen Gesellschafts- und Wirtschaftssystems finden. Eine Lösung kann nur dann herbeigeführt werden, wenn auf makrogesellschaftlicher Ebene endlich die regionalen Werte in den Vordergrund gelangen, die auf diesem Territorium vorhanden sind. So z.B. die Kontinuität der menschlichen Existenz, der Mensch für sich und ganz eng mit ihm verbunden, die Sauberkeit seiner natürlichen Umwelt, die „unberührte“ Landschaft. Eine andere Möglichkeit mag darin bestehen, dass mit Hilfe von aussen durch das neue System bevorzugte Werte in das Gebiet eingebracht werden.

Die tatsächlichen Modalitäten, um eine organische Entwicklung in Gang zu setzen, und ihre Details können sich jedoch nur in Kenntnis der historischen, geographischen Entwicklung vervollkommen. Wie dies vor sich gehen soll, das wäre Stoff genug für eine weitere Studie.

Éva G. Fekete